

HZ. SÜLEYMAN'IN MELEKLERİ: FİRDEVSÎ-İ RÛMÎ'NİN SÜLEYMÂN-NÂME-İ KEBÎR'İNDE MELEKLER

Fatih UĞUR | ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1548-8988> | fatihugur@hacettepe.edu.tr

Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara-Türkiye/ Research Assistant,
Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Ankara-Türkiye ROR
ID: <https://ror.org/04kwvgz42>

Atıf Bilgisi/Citation: Uğur, Fatih. "Hz. Süleyman'ın Melekleri: Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'inde Melekler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 35 (Aralık 2025), 444-470. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1775539>
Uğur, Fatih. " Angels of King Solomon: Angels in Firdevsi-i Rumi's Suleyman-name-i Kebir". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 35 (December 2025), 444-470. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1775539>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 01.09.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 30.10.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.12.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebiyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

Bu makale, yazarın *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinde Yer Alan Mitolojik Unsurlar* başlıklı tezinden üretilmiştir.

ÖZET

Firdevsî-i Rûmî'nin XVI. yüzyıl başlarında kaleme aldığı ve 81 ciltlik hacmiyle dikkat çeken *Süleymân-nâme-i Kebîr*, Hz. Süleyman'ın hayatı ve hükümdarlığı ekseninde kurgulanan, ansiklopedik nitelikte bir eserdir. Eserde, birçok varlık grubuna ilişkin ilmî bilgiler, çeşitli tasvir ve betimlerle sunulmaktadır. Bu varlıklar arasında en ayrıntılı biçimde ele alınan varlıklar meleklerdir. Firdevsî, her varlık grubuna bir müvekkel melek tayin ederek, evrenin işleyişini ilahî bir hiyerarşi üzerinden açıklamıştır. Çok sayıda meleğin isminin zikredildiği eserde, kimi melekler ayrıntılı betimlenirken bazıları yalnızca isim düzeyinde anılmış; ancak görev ve sorumluluklarına temas edilmiştir. Bununla birlikte meleklerin yaratılışı, hiyerarşik konumları, fiziksel görünüşleri ve görevleri metin boyunca detaylı biçimde anlatılmıştır. Hamele-i Arş (Arş-ı azamı taşıyan taht melekleri) ve dört büyük melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail) başta olmak üzere gökyüzü katlarını koruyan ve tabiat unsurlarına nezaret eden melekler detaylı şekilde tasvir edilmiştir. Firdevsî, melekleri binlerce yüzlü ve kanatlı varlıklar olarak tarif etmiş, onları hem tabiat unsurlarının sorumluları hem de Hz. Süleyman'ın savaşlarında yardımlarına başvuracağı ve gerektiğinde çeşitli bilgiler alabileceği tipik varlıklar olarak anlatmıştır. Nitekim eserde Hz. Süleyman, birçok konuda meleklerin bilgisine danışmış, insanüstü varlıklarla yaptığı savaşlarda onların yardımını istemiştir. Bu çalışmada, *Süleymân-nâme-i Kebîr*'in tüm ciltleri taranarak meleklerle dair veriler tasnif edilmiş ve dinler tarihindeki benzer varlıklarla ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun için öncelikle *Süleymân-nâme*'de meleklerin nasıl anlatıldığına odaklanılmış, ardından önce çıkan melekler kendi içlerinde gruplandırılarak açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk edebiyatı, Firdevs-i Rûmî, Süleymân-nâme, melekler, dinler tarihi.

Angels of King Solomon: Angels in Firdevsi-i Rumi's Suleyman-name-i Kebir

Abstract

Firdevsi-i Rumi's *Suleyman-name-i Kebir* (The Great Book of Solomon), written in the early 16th century and remarkable for its vast size of 81 volumes, is an encyclopedic work constructed around the life and reign of King Solomon. The text presents various scholarly accounts of different groups of beings through descriptive and illustrative depictions. Among these beings, the angels are treated in the most detailed manner. Firdevsi assigns a commissioned angel to each group of beings, thereby explaining the operation of the universe through a divine hierarchy. The work mentions the names of numerous angels: while some are elaborately described, others are only named but still associated with particular duties and responsibilities. In the *Suleyman-name*, the creation of angels, their hierarchical positions, physical appearances, and functions are narrated in detail. Bearers -the angels carrying the Supreme Throne- and the four great angels (Gabriel, Michael, Israfel and Azrael), as well as those assigned to guard the heavenly spheres and oversee natural elements, are richly portrayed. Firdevsi depicts the angels as beings with countless faces and wings, presenting them both as guardians of natural forces and as essential agents assisting King Solomon in warfare and in the acquisition of hidden knowledge. Indeed, throughout the narrative Solomon frequently consults the angels for information and calls upon their aid in his battles against supernatural beings. This study classifies the angelological data by surveying all volumes of the *Suleyman-name-i Kebir* and seeks to explain their relationship with similar beings in the history of religions. The analysis first focuses on how angels are represented in the *Suleyman-name*, and then groups and examines the prominent angels within their respective categories.

Keywords: Classical Turkish literature, Firdevsi-i Rumi, Suleyman-name-i Kebir, angels, history of religions.

Giriş

Semavî dinlerde ve kadim mitolojilerde melekler, insanla ilahî olan arasındaki aracı varlıklar olarak merkezi bir rol üstlenir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi monoteist (tektanrılı) dinlerde ise Tanrı'nın iradesini yeryüzüne ileten, ilahî mesajları taşıyan, ve kimi zaman da kozmik düzeni muhafaza eden varlıklar olarak tasvir edilirler. Semavi düşüncede melekler Allah'ın emirlerini yerine getirmek üzere yaratılmış, irade sahibi olmayan ve kulluğun mutlak örneği olarak görülen varlıklardır. Tarih içerisinde pek çok âlim ve din adamı çeşitli eserlerde meleklerden söz etmiş ve bu ruhani varlıkların kimliklerine, özelliklerine ve görevlerine ilişkin çeşitli bilgilere yer vermişlerdir. Bu eserlerden biri de Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl yahut Uzun Firdevsî mahlaslarıyla bilinen Şerefeddîn Mûsâ (ö. 1517'den sonra) isimli nasirin/şairin kaleme aldığı *Süleymân-nâme-i Kebîr* (Büyük Süleyman Kitabı) isimli kitaptır.¹

Firdevsî'nin XVI. yüzyıl başlarında tamamladığı ve bugünkü hâliyle 81 ciltten müteşekkil *Süleymân-nâme-i Kebîr*, edebî bir yapı içerisinde tarihî ve ansiklopedik bilgilerin sunulduğu bir ilimler ansiklopedisi görünümündedir. Eserde Firdevsî, evrenin yaratılışından Hz. Davut'un, Hz. Süleyman'ın annesi Bat-Şeva'yla evliliğine kadar olan olayları kısmen özetle vermiş, böylece dönemin ilmî birikimi üzerinden bir dünya tarihi dökümü çıkarmıştır. Hz. Süleyman'ın hükümdar olarak tahta oturmasıyla birlikte olayları yavaşlatarak detaylı biçimde anlatmaya başlayan müellif, daha sonra varlıkları cinslerine göre gruplara ayırarak Hz. Süleyman'a biatlerini bildirmek üzere geldikleri sahneler kurgulamıştır. Buna göre tüm varlıklar, kendi cinsleriyle birlikte sırayla Hz. Süleyman'ın meclisine gelerek onun hükümdarlığını ve peygamberliğini tebrik etmişler, ardından kendi cinslerinin özelliklerini anlatmışlardır. Hz. Süleyman'ın tüm varlıklarla konuşabilen bir peygamber olmasından dolayı bu kurgu yapısı, Hz. Süleyman ve her varlığın sohbeti biçiminde verilmiştir. Dolayısıyla eserin konusunun Hz. Süleyman'ın hayatı ve maceraları olarak seçilmesi, Firdevsî'nin tüm varlıklar hakkındaki ansiklopedik bilgileri edebî bir yapı içerisinde verebilmesini mümkün kılmıştır. Öte yandan kendini tanıtan her varlık artık Hz. Süleyman'ın ordusunun bir parçası olmuş; eserin büyük çoğunluğunu teşkil eden savaş sahnelerinde bu varlıklar kendilerine mahsus özelliklerle düşman ordularına karşı koymuşlardır. Bunlar içerisinde Hz. Süleyman'ın meclisine gelen ilk varlık grubu melekler olmuştur.

Hz. Süleyman'ın bir peygamber olması hasebiyle başta vahiy meleği Cebrail olmak üzere meleklerle iletişim kurabilmesinin yanı sıra, onun diğer peygamberlerden farklı olarak tüm varlıklarla doğrudan konuşma ve görüşme yetisine sahip olması, metin boyunca pek çok meselede meleklerin bilgi ve yardımına başvurmasını mümkün kılmıştır. Nitekim *Süleymân-nâme*'de, doğadaki her bir unsur için müvekkel (görevli/sorumlu) kılınmış melekler söz konusudur; bu meleklerin pek çoğu eserde Süleyman peygambere gelerek sorumluluk alanlarına giren varlık ve nesneler hakkında ayrıntılı bilgiler sunarlar. Firdevsî, bu suretle her varlık grubunu kendi içinde kategorize etmiş; genelden özele inen bir biçimde bu varlık gruplarının başına görevli bir melek tayin etmiştir. Örneğin eserde, genel olarak hayvanlar üzerine bir meleğin tayin edildiği, kuşlar gibi alt gruplara özgü başka meleklerin de bulunduğu, hatta Kaf Dağı'nda yaşayan kuşlar için dahi ayrı bir meleğin görevlendirildiği anlatılmaktadır. Müvekkel meleklerin her birinin adı, fiziksel özellikleri ve sorumluluk alanları ayrı ayrı tarif edilmiştir. Bu bağlamda eserde çok sayıda melek adının zikredildiği görülmektedir. Nitekim melekler, -İblis hariç tutulursa- eserde en çok söz edilen varlık grubudur. Söz konusu meleklerin bir kısmı detaylı biçimde betimlenmiş ve anlatı içinde neredeyse birer kahraman gibi işlenmişken; bir kısmının ise yalnızca adı anılmış yahut görevli olduğu varlık grubuna kısaca değinilerek hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Süleymân-nâme'de herhangi bir varlık grubunun yönetimi yalnızca bir melekle sınırlı değildir. Her varlık ve nesne üzerinde müvekkel iki farklı insanüstü varlığa yer verildiği görülmektedir. Bunlardan ilki daima bir melek olup, ilgili varlığın öncelikli hâkimi ve sorumlusudur. İkinci varlık ise *tekvin* olarak adlandırılmakta olup çoğunlukla bir melek suretinde tasvir edilmekle birlikte bazı örneklerde cinlerden bir varlık olduğu da ifade edilmektedir. Metin boyunca tekvinler, kendilerinden önce zikredilen müvekkel melekten sonra huzura çağrılmakta ve Hz. Süleyman'a sorumlu oldukları varlıkla ilgili bilgiler sunmaktadır.

Bir meleğin eserin pek çok yerinde yeniden söz konusu edilmesi, o meleğe ilişkin çok çeşitli veriler elde etmeyi mümkün kılma da kimi bilgilerin çelişmesi gibi sorunlar da ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar, özellikle meleklerin isimlerinin yazımındaki tutarsızlıklarda kendini göstermektedir. Bunun temel nedeni, melek isimlerinin tarih boyunca bir kültür ortamında yahut

¹ Firdevsî hakkında detaylı bilgi için bkz. Büyükkarcı Yılmaz, 2013.

kültürden kültüre ve dilden dile aktarılırken tanınmayacak ölçüde değişmiş olmasıdır. Nitekim semavi dinlerde ve mitolojilerde melekler üzerine geniş bir sözlük çalışması hazırlayan Gustav Davidson (2013) da bu meselenin üzerinde durarak melek adlarının yazma eserleri kopyalayan yazarlarca değiştirilmiş olmasının oluşturduğu güçlükten söz eder. Yinelenen sesler, ses göçmeleri ve yazar kaynaklı değişiklikler, meleklerin kimliğini tespit etmekte sorun oluşturmaktadır. Örneğin “cehennem görevlisi” yahut “güneş yöneticisi” olarak bilinen melek Uriel’in adı çeşitli kaynaklarda Sariel, Nuriel, Uryan, Yehoel, Ovreeel, Oroiael, Fanuel, Eremiel, Ramiel, Yeremiel; hatta Yakup/İsrail olarak dahi yazılmıştır (s. 11).

Davidson’un karşılaştığı sorun *Süleymân-nâme*’de meleklerin kimliğini belirlemekte de aynı durumla karşı karşıya bırakmaktadır. *Kur’an*’da ve Türk-İslam geleneğinde ismi sıkça geçen meleklerin yazımında belli bir tutarlılık ve kaynaklarla karşılaştırılabilirlik mümkünken, nispeten daha az bilinen kimi meleklerin ismi kaynaklarda tamamen farklıdır. Üstelik bazı meleklerin ismi eser içerisinde de her seferinde farklı yazılmaktadır. Örneğin altıncı kat göğün meleğinin ismi eser boyunca farklı yazılmış olup ilk geçtiği yerlerde ‘Ar (عز) biçimiyle kaydedilmiştir. Firdevsî’nin melekten tekrar söz ettiği sonraki ciltlerde *Gar* (غر) adıyla yer verilen meleğinin ismi, eserin takip eden ciltlerinde tekrar değişerek ‘As (عن) adıyla anılmaya başlanmış; ancak sonraki ciltlerde tamamen değişerek altıncı katın meleğinin adının *Salsâyil* (سلسايل) olduğu kaydedilmiştir. Eserin sonlarına doğru Firdevsî bu melekten tekrar söz ederken *Semhâhâyil* (سمحاحايل) ismine yer vermiştir. Aynı melekten söz edildiği çok belirgin olan eserde meleğinin adı her seferinde değiştiğinden, müellifin bu bilgileri elde ederken istifade ettiği kaynağı yahut etkilendiği kültür dairesini tespit etmek güçleşmiştir. Üstelik bu isimler çoğu zaman *Acâyibü’l-mahlûkât* türündeki ilmî eserlerle de çelişebilmektedir. Pek çok meleğinin adında karşılaşılan bu tutarsızlığın nedeni ise açık olmamakla birlikte Firdevsî’nin eserin girişinde de söz ettiği üzere farklı dillerdeki muhtelif kaynaklardan yararlanması olmalıdır. Bir meleğe ilişkin bilgileri muhtelif kaynaklardan almış olması ihtimali düşünülürse, kendisi o kaynaktaki ismi kopyalamış olabilir. Öte yandan meleğinin ismini unutmuş yahut karıştırmış olma ihtimali düşünülebilir. Nitekim eserin uzun bir zaman diliminde yazıldığı göz önüne alınırsa, geçen süre içinde müellifin melek isimlerini unutması muhtemel görünmektedir. Bunun yanı sıra eserde meleklerin adının yazılması gereken yerlerde kimi zaman boşluklar bırakıldığı da görülmektedir. Buna göre müellif veya müstensih/müstensihler ya meleğinin ismini unutmuş ya da daha sonra yazmak üzere boşluk bırakmış olmalıdır.² Takip eden ciltlerde aynı melekten söz edildiğinde ise ismi verilmiştir. Bunların yanı sıra müellifin sözünü ettiği bazı meleklerin *Süleymân-nâme* dışında incelediğimiz hiçbir kaynak yahut metinde yer almadığı dikkate alınırsa, Firdevsî’nin eserini kurarken bazı meleklerle kurgusal bir tip olarak yer vermiş olması da muhtemeldir.

Bu çalışmada *Süleymân-nâme-i Kebîr*’in tüm ciltleri incelenerek meleklerle ilişkin veriler değerlendirmeye alınmış, dikkat çekici özellikleri dinî kaynaklar³ ve dinler tarihi metinlerinde anlatılan benzer yönleri üzerinden tartışılmıştır. Önce meleklerin yaratılış sürecine ilişkin veriler, fiziksel görünümüne ilişkin tasvirler ve görevlerine dair anlatılanlar incelenmiş; ardından eserde yer alan melekler ve melek grupları tasnif edilmiş ve Hz. Süleyman öyküsüne doğrudan etki eden melekler incelemeye alınmıştır. İsmi verilmeyen, fiziksel özellikleri imgesel bağlamda dikkat çekmeyen ve -cennetin kapıcısı Rıdvan gibi- yalnızca birkaç yerde adı geçen, ancak herhangi bir özelliğinden söz edilmeyen melekler ise incelemeye dâhil edilecek nitelikte veri sunmadığı için çalışma dışında bırakılmıştır. Yukarıda sözü edilen melek isimlerindeki tutarsızlıklar ise dipnotlarda belirtilmiştir. Çalışmada, *Süleymân-nâme*’nin yazı çevrimi yapılmış ciltleri için ilgili tez ve kitaplara atıfta bulunulmuş; yazı çevrimi yapılmamış ciltler içinse yazma nüshanın kendisine atıfta bulunularak sayfa sayıları yerine varak numaraları kaydedilmiştir. Eser çok sayıda ciltten oluşan hacimli bir metin olduğundan ve bir kitap içerisinde çok sayıda cilt yer aldığından, karışıklık olmaması için metin içi atıflarda yazar adıyla birlikte kütüphane kayıt numarası ve varak numaraları verilmiştir.

1. Meleklerin Yaratılışı

Süleymân-nâme’nin girişinden sonra müellif, yaratılış sürecine geniş bölümler ayırmıştır. Eserde Firdevsî, meleklerin yaratılışının fiziksel âlemlerden ve insandan evvel, ilk zamanlarda olduğunu kaydeder. Buna göre her şeyden evvel bir nur

² Bu husus eserin nüshalarında tekrarlanmaktadır. Bir nüshada meleğinin isminin boş bırakıldığı yerler, aynı cildin diğer nüshasında/nüshalarında da boş bırakılmış olarak görünmektedir. Dolayısıyla bunun müstensih değil, müellif kaynaklı bir eksiklik olduğunu düşünmek mümkünse de müellif hattı bugün için elde olmadığından, kesin bir yargıya varılamamaktadır. Yanı sıra, kimi nüshalarda özel isimler kırmızı mürekkeple yazıldığından, ilk nüshayı istinsah eden kişinin daha sonra kırmızıyla yazmak üzere boşluk bırakmış olması da muhtemeldir.

³ Bu çalışmada dinî kaynaklar için başta *Kur’an-ı Kerîm* ve *Kitab-ı Mukaddes* olmak üzere İslam hadis derlemeleri ile Yahudi ve Hristiyan inancına ait kutsal sayılan metinlere bakılmıştır. *Kitab-ı Mukaddes*’in *Eski Ahit* bölümü için *Tevrat*, *Yeni Ahit* bölümü içinse *İncil* isimleri tercih edilmiştir.

yaratılmıştır. Bu nur Hz. Muhammed'in nuru ve ruhudur. Daha sonra Allah bu nurdan kainat büyüklüğünde bir cevher yaratmış; ardından kudret nazarıyla bakınca bu cevher erimiş, kaynamış ve ortaya çıkan alaşımın katı kısmından kalem, levh-i mahfuz ve melekler meydana gelmiştir (Demiröz, 2022, s. 83). Dolayısıyla melekler, yaratılan ilk ilahî cevherin mahsulüdür.⁴

Firdevsî'nin aktardığına göre Allah, yaratılışın üçüncü günü olan bir Salı gününde, ilkin arş-ı azamı taşımakla görevli olan Hamele-i Arş meleklerini yaratmıştır. Ardından sırasıyla dört büyük melek olan İsrail, Mikail, Cebrail ve Azrail yaratılmıştır. Diğer tüm melekler ise bu dört büyük meleklerle birlikte dört ayrı fasılda ortaya çıkmıştır (Demiröz, 2022, s. 84-85). *Kur'an*'da bu bilgiye ilişkin herhangi bir ayet yer almamakla birlikte, meleklerin yaratılışıyla ilgili bilgi de verilmez. Meleklerin nurdan meydana geldiğine ilişkin yaygın bilginin kaynağı ise Hz. Ayşe'den nakledilen "Melekler nurdan, cinler dumansız ateşten, Âdem ise size anlatılandan (balçıktan) yaratıldı" (*Sahih-i Müslim*, Züh'd, 60-61) hadisine dayanmaktadır. *Süleymân-nâme*'de eser boyunca meleklerin nurani varlıklar olduğu sıklıkla söylenmişse de yaratılışları bahsinde bu hususun üzerinde durulmadığı görülmektedir. Öte yandna eserin çeşitli yerlerinde meleklerin nurani varlıklar oldukları, pak nurdan yaratıldıkları gibi hususlar çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir.⁵ Bununla birlikte meleklerin, Firdevsî'nin verdiği ve İslami kaynaklarda da yer alan yukarıdaki bilgilere göre, Hz. Muhammed'in nurundan yaratılan cevhere ait olmaları dolayısıyla yine nurdan yaratıldıkları söylenebilir. Meleklerle ilişkin bilgilerin daha kısıtlı olduğu *Tevrat*'ta da bu varlıkların yaratılışına ilişkin net bir bilgi yer almaz; ancak "ateş ışığı" ile ilişkilendirildikleri birtakım ayetler mevcuttur. Yine *Midraş* metinlerinde de meleklerin "ateşin kıvılcımından yaratıldığı" (Bereshit Rabbah, 3:4) söylenmektedir. *Talmud* kaynaklı kimi bilgilerse, meleklerle ışık arasında ilişki kurulduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Burada meleklerin "Işık Nehri'nden yaratıldıkları" ve "daima Tanrı'yı yücelten şarkılar söyledikleri" (Hagigah, 14a) kaydedilmiştir. *İncil*'de ışık ve melek ilişkisi daha açıktır. Bir meleğin yüzünün güneş gibi (aydınlık) olduğu (Vahiy, 10:1), başka bir meleğin ise yere indiğinde, yeryüzünü görkemiyle aydınlattığı (Vahiy 18:1) kaydedilmiştir. Ayrıca özellikle ışık meleklerinden de söz edilir ve şeytanın bile (kılık değiştirerek) kendini ışık meleği gibi gösterebileceği (Korintliler, 11:14) yazılıdır. Benzer şekilde Aziz Petrus'un hücreye kapatıldığı, ancak Rabbin meleği geldiğinde bu hücrede bir ışık parladığından söz edilmektedir (Elçilerin İşleri, 12:7). Dolayısıyla meleklerin nurdan yahut ışıktan yaratıldığı bilgisi doğrudan değilse de dolaylı olarak dinler tarihinde müstereken kabul edilmiş bir husustur.

Firdevsî'nin, yaratılış sürecinde sözünü ettiği bu ilk melek grubu (Hamele-i Arş melekleri ve dört büyük melek), eser boyunca *mukarreb* (yaklaşmış, yakın, dost) melekler olarak anılırlar. Bu melekler doğrudan Allah'la görüşme imkânına sahip olmakla, hiyerarşik düzlemde, yaratılacak olan diğer tüm meleklerin üstünde konumlandırılmışlardır. Firdevsî metin boyunca bu mukarreb melekler için sıklıkla *kerrûbî*, *kerrûbiyyûn* ve *kerrûbiyân* ifadelerini de kullanır. Bu sözcüklerle *k-r-b* (kurb: yakınlık) kökünden gelen *mukarreb* sözcüğü arasında etimolojik bir ilişki kurmaya çalışan kimi âlim ve araştırmacıların aksine, sözcük Akkadca asıllı olup İbranice *Tevrat*'ta *Kerubim*⁶ şeklinde geçen kelimenin Arapçalaşmış biçimidir. *Kerub* kelimesinin muhtemel kökeni olarak Akkadca *kuribu* sözcüğü gösterilse de, bu bağlantının Kerubilerin birer aracı değil, esasen koruyucu figürler olduğuna işaret ettiği savunulur (Wood, 2008, 9-13). Bu doğrultuda Alice Wood (2008), Kerubilerin birincil işlevinin Tanrı'nın kutsal mekânını ve otoritesini korumak olduğunu ileri sürer ve bu iddiayı hem sözcük kökeniyle hem de metinsel bağlamlarla desteklemeye çalışır. Bu yaklaşım, daha önceki araştırmacıların iddialarının aksine, Kerubilerin sembolik anlamdan çok işlevsel rolünü vurgulamaktadır (s. 141-156).

Wood (2008), Kerubim melekleri üzerine hazırladığı çalışmasında, bu meleklerin dönüşümleri ve kimliklerinin oluşumu üzerine çeşitli bilgiler vermiştir. Ona göre *Tevrat*'ta yaratılan ilk melek grubu olarak söz edilen Kerubiler, başlangıçta Tanrı'nın ikametgâhını ve Ahit Sandığı'nı koruyan; tek yüzlü, dört ayaklı ve kanatlı koruyucu varlıklar olarak tasvir edilirken sürgün sonrası metinlerde, özellikle *Hezekiel* kitabında, bu figürlerin biçimi ve işlevi değişmiştir. Dört yüzlü, dört kanatlı ve daha çok

⁴ *Kur'an*'da ve hadis kaynaklarında yer almasa da, İslami gelenekte Allah'ın önce kendi nurundan yeşil bir cevher yarattığına dair inanç ve düşüncelere ilişkin kayıtlara tesadüf edilmektedir. Yaratılan bu ilk cevherin ismi, *cevher-i evvel*dir. Sonrasında Allah bu cevhere muhabbet nazarıyla bakınca, *cevher-i evvel* eriyerek su gibi akmış ve soyut âlemler yaratılmıştır. İki bin sene geçtikten sonra Allah bir kez daha muhabbet nazarıyla bakmış ve böylece somut âlemler yaratılmıştır. Dünya bu ikinci cevhere ait âlemlerin içindedir. *Âlem-i melekût* (melekler âlemi) ise ilk cevherin yahut cevhere muhabbetle ilk bakışın ürünüdür (Şentürk, 1994, s. 133).

⁵ Örneğin meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeye karşı çıktıkları fasılda Firdevsî meleklerin dilinden, onların pak nurdan yaratıldıklarını yazmıştır (Demiröz, 2022, s. 111).

⁶ Sözcüğün aslı *Kerubi* biçiminde olup sondaki -m takısı İbranice çoğul ekidir. Dolayısıyla çalışmada bu meleklerden *Kerubiler* ve *Kerubim melekleri* olarak söz edilmiştir. Aynı durum Yahudi geleneğinde taht melekleri olarak kabul edilen Seraflar için de geçerlidir. Çeşitli metinlerde *Serafim* biçiminde yazılan meleklerden bu çalışmada *Seraflar* yahut *Serafim melekleri* olarak söz edilmiştir.

hayyot (canlı varlıklar) ile özdeşleştirilen kozmik taşıyıcılar hâline gelmişlerdir. Bu süreç içinde Kerubilerin Tanrı'nın tahtını taşıdığına dair yeni bir anlayış gelişmiş ve sonraki dönem metinlerinde -örneğin *Enok kitabı* ve *Kumran* metinlerinde- Kerubiler artık ilahî övgü düzeninde yer alan bir melek sınıfı olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece melekler hiyerarşisinde en yukarıda yer almışlardır (s. 88-94).

Eserde meleklerin yaratılış sürecinde Allah'tan kendilerine nefis vermesini istedikleri de anlatılır. Zira Allah cinleri, perileri ve devleri nefis sahibi olarak yaratmış; ancak melekler bu özelliği vermemiştir. Firdevsî'nin Lokman Hekim'in dilinden anlattığı kıssaya göre melekler Allah'a dua ederek nefis sahibi olmayı dilerler. Allah da bu duayı kabul eder. Ancak melekler, nefslere uyarak yoldan çıkar ve asi olurlarsa, hepsinin suretlerini değiştireceğini söyler. Ardından onlara nefis verir ve üremeleri için dişiler yaratır; böylece melekler üreyip çoğalırlar. Allah onlara Tahmâ'il adında bir peygamber ve Cebrail aracılığıyla bir kitap da gönderir (Çakın, 2018, s. 389). Nefs sahibi olan melekler yeryüzüne inip Allah'a ibadet etmekle meşgul olsalar da bir zaman sonra yoldan çıkıp isyana düşerler. Öyle ki, bin yıl boyunca nefslere uyup günaha saparlar. Peygamberleri Tahmâ'il, Allah'ın gönderdiği ayetlerle onları doğru yoka sevk etmeye çalışsa da onlar uymazlar. Batıl işlere yönelir ve Allah'ın sözünü dinlemez olurlar. Bunun üzerine, melek kavmine karşı aciz kalan Tahmâ'il, Allah'a "bunların isimlerini yazdığın defterden sil ve feshet" diyerek dua eder ve yüz yıl boyunca ibadetle meşgul olur (Çakın, 2018, s. 390-391). Allah, meleklerin peygamberinin duasını kabul eder. Melekler defterinden bunların isimlerini kazır ve bahsi geçen meleklerin suretlerini değiştirip onları periye dönüştürür (s. 393).

Firdevsî'nin meleklerle ilişkin verdiği yukarıdaki bilgiler kutsal metinlerde ve dinî kaynaklarda yer almadığı gibi, meleklerin insanlara mahsus nefsanî duyularının olmadığı da bilinmektedir. Nitekim *Kur'an*'da Hz. İbrahim'e gelen meleklerden söz edilir; insan biçiminde görünen melekler, Hz. İbrahim'in ikram ettiği yiyeceklerden yememişlerdir (Hûd, 11:70). Bu ayet, meleklerin yeme içme gibi biyolojik eylemler gerçekleştirmediklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Yine meleklerin üreyerek çoğalmadıkları ve ayrıca cinsiyetlerinin de bulunmadığı yönünde bilgiler mevcuttur. Cahiliye döneminde bazı Arapların melekleri "Allah'ın kızları" olarak nitelemesi, *Kur'an* tarafından şiddetle reddedilir: "Onlar, Rahmân'ın (Allah'ın) kulları olan melekleri dışı kabul ettiler. Acaba onların yaratılışına tanık mı oldular? Onların bu iddiaları yazılacak ve sorguya çekileceklerdir" (Zuhruf, 43:19) ve "Âhirete inanmayanlar meleklerle dışı isimler takıyorlar; oysa onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur" (Necm, 53:27-28) ayetleri meleklerin dışı olmadıklarını açıkça ifade etmektedir. Zemahşerî (2016) de bu ayetleri yorumlarken meleklerle dişilik, erkeklik ve üreme gibi özelliklerin isnat edilmesini eski Arap geleneklerine bağlamış, meleklerin bu özelliklere sahip olmadıklarını ifade etmiştir (s. 18-20, 450).

Süleymân-nâme'de, yaratılış bahsinde meleklerin söz konusu edildiği diğer bir kıssa ise ilk insanın yaratılışıdır. Buna göre Allah Hz. Âdem'i yarattıktan sonra tüm meleklerin ona secde etmesini ister. Etmeyenleri ise dergahından sürecektir, kovacaktır. Meleklerin bir kısmı Allah'ın emrine uysa da içlerinde Harut ile Marut'un da bulunduğu birçok melek Azazil'in⁷ kışkırtmasına uyarak insana secde etmeye karşı çıkarlar. Zira Allah'ın yeryüzü hakimiyetini insana vereceğini bilen pak nurdan yaratılmış melekler, topraktan yaratılmış insana secde etmeyi ve yeryüzünün hükmünün insana bırakılmasını kabul etmezler. Onların düşüncesine göre insan, yeryüzünde fesat çıkaraktır. Bunun üzerine Allah, Harut, Marut ve Azazil dışında isyana kalkışan meleklerin tamamını yok eder (Demiröz, 2022, s. 111). Hz. Âdem'e secde eden ilk melek ise İsrail olur. Ardından sırasıyla Mikail, Cebrail, Azrail ve diğer melekler secde ederler. Azazil ise secde etmeyerek cennetten kovulur (s. 121-122). Firdevsî'nin verdiği bu bilgiler kutsal kitaplarda yer almaz. Öte yandan Bakara suresinde anlatıldığı üzere Allah, yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirdiğinde meleklerin "Biz sana hamd ile tesbih ve takdis ederken, orada fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın?" (Bakara, 2:30) diye sormaları, meleklerin Allah'ın emrine rıza göstermeden önce sorguladıklarını yahut ilahî emri teyit etme amacı güttüklerini düşündürmesi bakımından dikkate değerdir.

2. Melekler Hiyerarşisi

Süleymân-nâme'de meleklerle ilişkin dikkat çekici hususlardan biri, meleklerin belli bir hiyerarşik sistemle anlatılmış olmalarıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere melekler eşit düzlemde yaratılmamışlardır. İlk en büyük melekler, ardından onlara hizmet etmek üzere diğer melek grupları yaratılmışlardır. Firdevsî'nin verdiği bilgilere göre meleklerin mekânı gökyüzünün katlarıdır. Melekler çeşitli özelliklerine göre bu katlarda bulunmaktadır. Bununla birlikte her katın kendine

⁷ Azazil, İblis'in lanetlenmeden önceki adıdır.

mahsus bir koruyucu ve sorumlu melek grubu bulunur. Bu melekler yalnızca kendi katlarında durmakta olup diğer gökyüzü katlarına geçiş yapamazlar. Tüm katların üzerindeki felek katında ise arş-ı a'zamı tutan dört arş meleği (Hamele-i Arş) ve Kerrûbiyyûn (Kerubiler) takımı yer alır. Diğer tüm melekler, hiyerarşik olarak yeryüzüne dek inen katların her birinde yer almaktadır. Firdevsî'nin sözünü ettiği bu husus *Tevrat*'ta da benzer biçimde anlatılır. Yahudi geleneğinde meleklerin belli hiyerarşik konumları bulunur. Buna göre Seraflar bu listenin en başında yer alan melek grubudur. Ardından sırasıyla Kerubiler, Thronlar, Dominatlar, erdem melekleri, II. ve III. takım melekler, baş melekler ve melekler gelir (Davidson, 2013, s. 384-386). Bu sıralamada yer alan melekler *Süleymân-nâme*'de doğrudan aynı hiyerarşik düzlemde karşılık bulmasa da yakın özellikler gösterir. Örneğin ilk sırada yer alan Seraflar, Yahudi ve Hristiyan literatüründe Tanrı'ya en yakın olan taht melekleri olup, Tanrı'nın tahtının bulunduğu gökyüzü zeminini taşımaktadırlar. İlk yaratılan melek grubudur ve daima aynı cümleyi tekrarlayarak Tanrı'yı yüceltmektedirler⁸ (Aquinas, 1923, s. 1087-1088). Bu yönüyle Seraflar, Firdevsî'nin tarif ettiği Hamele-i Arş, yani arş melekleri ile benzerlik gösterir. Taht melekleri de denilen Hamele-i Arş, *Süleymân-nâme*'de arş-ı azamı, diğer adıyla *tahte'l-arşı* tutan ve yürüten dört melek olarak tarif edilmiştir. Yaratılan ilk melek grubu olup mukarreb meleklerden sayılmışlardır (Demiröz, 2022, s. 84-85; Usta, 1995, s. 152-153). Kıyamete dek arşı yürütecek olan Hamele-i Arş melekleri -tıpkı Seraflar gibi- Tanrı'ya hizmetle ve Allah'ı tespih etmekle meşguldürler. Nitekim *Kur'an*'da da bu meleklerin Allah katındaki en mukaddes varlıklar oldukları (Mü'min, 40: 7-9) ve daima Allah'ı tespih ile meşgul oldukları anlatılmıştır (Mü'min, 40:70).

İkinci grup melekler ise Kerubim melekleridir. *Tevrat*'ta bahsi en çok geçen melek grubu olup Serafim meleklerinden hemen sonra gelmektedirler. Firdevsî metin boyunca bu melekleri *Kerrûbiyyûn*, *Kerrûbiyyân* ve *Kerrûbî melekler/ferişteler* olarak anmış ve *mukarreb* sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanmıştır. Mukarreb meleklerle İslam geleneğinde yalnızca dört büyük meleğin kastedildiği yönünde görüşler de olmakla birlikte, genellikle dört büyük meleğin yanı sıra arş melekleri de mukarreb melekler arasında sayılmış olup bu meleklerin Allah'a en yakın varlıklar olduklarına inanılmaktadır (Alper, 2020, s. 128). Firdevsî ise dört büyük melekten ve arş meleklerinden bahsettiğinde *mukarreb* ve *kerrûbî* ifadelerine yer vermiştir. Bununla birlikte, çeşitli varlıklara müvekkel kimi melekler için de zaman zaman *mukarreb* sıfatını kullanmış; ancak hangi meleklerin mukarreb sayıldığına ilişkin net bir bilgi vermemiştir.

Firdevsî'nin sözünü ettiği melekler içinde görev, sorumluluk ve sıralama bakımından Kerrûbiyyûn grubundan sonra gelen melekler, gökyüzü melekleridir. Firdevsî'nin tarifine göre arş meleklerinin altında yer alan gökyüzü melekleri, eserde feleğin yedi katına göre sıralanarak yedinci kattan birinci kata kadar anlatılmış ve açıklanmıştır. Bu melekler Hz. Süleyman'ın huzuruna mukarreb meleklerden sonra gelmekle, Firdevsî'nin kurduğu hiyerarşik düzlemde üçüncü grup melekler olarak görülebilir. Bunlardan sonra Firdevsî, çeşitli unsurlara müvekkel melekleri eserin tüm ciltlerine dağıtarak anlatmıştır. Bu melekler arasında iki derece olduğu görülmektedir. İlki, doğrudan bir unsur (toprak, su, denizler, hayvanlar vb.) üzerine müvekkel olan melek ve ondan sonra gelen tekvindir. Derece olarak müvekkel melekler tekvinlerden önce gelmektedir. Aynı zamanda, pek çok varlığın takdiminde ismi geçen her iki meleğin de müvekkel oldukları unsurlara dair işleri yürütmek üzere sayıları bin ile yedi yüz bin kere yedi yüz bin arasında değişen melekler ordusu bulunur. Firdevsî bu tarif ve tasvirleri hemen her varlık için ayrı başlıklar altında değerlendirmiştir. Sözü geçen melek orduları, yalnızca kendilerine hâkim meleğin emirlerini yerine getirmektedirler.

Süleymân-nâme'de, yukarıda sözü geçen meleklerin haricinde bir diğer melek grubu ise Hz. Süleyman'ın yüzüğüyle ilişkili on beş melektir. Bunların ilki, yüzüğün bizzat kendisini korumak için yaratılan Tâ'âyil'dir. Kalan on dört melek ise mühürlü yüzükteki ism-i azam dualarından her bir isim için yaratılmış meleklerdir. Bunlar tabiatın her bir unsuru ve yaratılmış her varlık grubu için ayrı ayrı görevlendirilmişlerdir. Dolayısıyla mühürlü yüzüğün melekleri, varlık meleklerinin ilk on dördünü teşkil eder. Yukarıdaki bilgilerden hareketle Firdevsî'nin meleklerle ilişkin kurduğu hiyerarşik düzlem, şöyle tablolastırılabilir:

Arş melekleri	Mukarreb melekler, Kerrûbiyyûn, Kerrûbiyân, Kerrûbîler.
Dört büyük melek	
Gökyüzü melekleri	Gökyüzünün katlarında duran ve bu katları koruyan meleklerdir.

⁸ "Kutsal, kutsal, kutsaldır her şeye egemen Rab; bütün yeryüzü onun yüceliğiyle doludur" (Yeşaya, 6:3).

Mühür melekleri	Varlıklara müvekkel melekler olup tekvinler, diğerlerinden sonra gelmektedir.
Varlık melekleri	
Tekvin melekleri	
Melek orduları	İsmi verilmeyen ve diğer meleklerin emrinde olan tüm meleklerdir.

Bu hiyerarşik sistemin yanında, eserde melekler bir sınıflandırmaya da tabi tutulmuştur. Hz. Süleyman'la sohbetleri biçiminde Lokman Hekim'in dilinden verilen bilgilere göre melekler birkaç sınıfa ayrılmaktadır. Bir kısım melekler gökleri taşımakla görevli olup kudret eliyle (ilahî güçle) bunu yapmaktadırlar. Bir kısım melekler ise gökyüzüne ulaşarak buradaki ilahî sırları çalmak isteyen şeytanları göktaşları ile taşlamakla görevlidir. Bir kısım meleklerse zebani suretinde görünen azap melekleridir. Yine bir kısım melekler rahmet melekleri olup bunlar hoş suretli görünmektedirler. Bu meleklerin hepsinin bir derecesi ve makamı vardır. Hepsi kendi makamlarında daima Allah'a ibadet etmekle meşgul olup hangi hizmet için yaratılmışlarsa bu görevi yerine getirir, ardından yine ibadetle meşgul olurlar. Ayrıca meleklerin hepsinin derecesi birbirinden farklı olup kimi daha yüksekte kimiyse daha aşağıda bulunmaktadır. Örneğin arş meleklerinin makamı, feleklerdeki meleklerin makamından daha yücedir; yeryüzündeki meleklerin makamı ise gökyüzü meleklerinden aşağıdadır. Diğer yandan Cebrail'in makamı *sidretü'l-münteha* olup İsrail'in makamı arş-ı azamın en yüksek katıdır. Dolayısıyla Cebrail kendi makamından İsrail'in makamına bakınca, bir insanın yeryüzünden yıldızlara bakması gibi görür. Bazen görünür, bazen kaybolur, yalnızca parıltısı seçilmektedir (Çakın, 2018, s. 390-391). Öte yandan melekler, tüm ruhani varlıklar içinde derece bakımından en yüksekte olanlardır. Periler ve cinler gibi varlıklardan daha yücedirler (s. 393).

3. Fiziksel Özellikleri ve Görünümleri

*Süleymân-nâme'*de melekler Hz. Süleyman'ın huzuruna geldikçe tasvir edilmektedirler. Her meleğin ilk gelişinde nasıl göründüklerini detaylıca açıklayan Firdevsî, bunların yalnızca Hz. Süleyman tarafından görülebildiğini, "Süleyman'ın gözüne ayân, halkın gözüne nihân" kalıp cümlesiyle verir. Dolayısıyla melekler ne şekilde görünürlerse görünsün, yalnızca Hz. Süleyman onların gerçek şekillerini görebilmektedir. Bunun nedeni, meleklerin daha en başta ruhani birer varlık olarak yaratılmaları ve yalnızca peygamberler tarafından görülebilir olmalarıdır. Öte yandan, İslami düşüncede melekler, peygamber dışındaki insanlara, insan suretinde görünmektedirler. Nitekim *Kur'an*'da Cebrail'in Hz. Meryem'e "tam olarak bir insan suretinde" görüldüğü bildirilir (Meryem, 19:17). Yine peygamberlerle birlikte, başka insanlara da görüneceği zaman insan suretine büründükleri anlatılır. Örneğin Hz. İbrahim'e gelen misafirlerin aslında melek oldukları, önce onları insan sandığı, ancak yemek yememelerinden kuşkulunup gerçeği anladığı anlatılır (Hûd, 11:69-70). İslam geleneğinde, dinî metinlerden anlaşıldığı kadarıyla melekler peygamberlere güzel suretli gençler olarak görünmektedir. Nitekim Cebrail, Hz. Muhammed'e vahiy getirmek üzere çeşitli şekillere bürünerek gelmiş; hatta kimi zaman Dihyetü'l-Kelbî'nin⁹, kimi zaman da başka bir bedevinin kılığına girmiş ve o surette görünmüştür (İbn Kesîr, 1995, s. 47-48). *Tevrat*'ta da meleklerin ruhani varlıklar oldukları ve sıradan insanlar tarafından görünmedikleri anlatılmaktadır (İbraniler, 1:14). Ayrıca Danyal Peygamber'in gördüğü bir vizyon (görü), meleklerin *Kitab-ı Mukaddes* geleneğinde de yalnızca peygamberler tarafından görüldüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Buna göre savaş öncesinde bir melek Danyal Peygamber'e şöyle görünmüştür:

"Yukarı baktığımda, keten giysili, belinde ince altından bir kemer olan bir adam gördüm. Vücudu sarı yakut gibiydi, yüzü şimşek gibi parlıyordu, gözleri alevli meşaleler gibiydi; kolları ve ayakları cilalanmış tunç gibiydi ve sesinin tonu büyük bir kalabalığın gürültüsü gibiydi. Yalnız ben, Daniel, bu görüntüyü gördüm fakat yanımda olanlar büyük bir korkuya kapıldılar; görüntüyü görmedikleri halde, kaçıp saklandılar" (Daniel, 10: 5-7).

Ayetlerden anlaşıldığına göre çevredeki insanlar meleği görmemişler; yalnızca Danyal Peygamber onun suretine şahit

⁹ Dihyetü'l-Kelbî Hz. Peygamber zamanında yaşamış, güzel yüzlü bir sahabe olup Cebrail kimi zaman bu sahabenin suretine bürünerek Hz. Peygamber'e vahiy getirmiştir (Yardı, 1994, s. 294).

olmuştur. Öte yandan *İncil*'de meleklerin, Tanrı istediğinde insanlara görüldüğünden söz edilen bölümler de bulunur. Örneğin Hz. İsa'nın doğumunu müjdelemek üzere gelen Rabb'in meleği, çobanlara görkemle görünmüştür (Luka, 2:9). Firdevsî ise melekleri daima ışıklı taçlı, aydınlık yüzlü, oldukça parlak bedenli nurani varlıklar olarak tarif etse de Hz. Süleyman dışındakilere görüldüğünden söz etmez.

Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında meleklerle ilişkin net bilgiler verilmemişse de daha önce sözü geçen Kerubim melekleri ile Firdevsî'nin sunduğu melek tasvirleri benzerlik gösterir. Wood'un (2008) tespitlerine göre Tanrı'nın tahtının yanında, kendilerine mahsus bir taht üzerinde oturan Kerubiler'e ilişkin en yakın örnekler, Geç Tunç Çağı'ndan kalan ve yalnızca iki adet olan Megiddo fildişi oymalarıdır. Bu arkeolojik figürlerde Kerubiler çoğunlukla insan ya da kartal başlı, kanatlı aslan şeklinde tasvir edilmişlerdir (s. 205-208). *Tevrat*'ta yer alan *Çıkış* ve *I. Krallar* kitaplarında, Kerubilerin altından figürlerinin yapıldığı; bu figürlerin Ahit Sandığı'nın iki ucuna yerleştirildiği, her birinin iki kanat taşıdığı ve bu kanatların yukarıya doğru uzanarak sandığın üstünü örttüğü bildirilmiştir (Wood, 2008, s. 23-33). Bu figürlerde melekler tek yüzlü olarak tasvir edilmiş; yüz biçimi açıkça belirtilmemekle birlikte, insansı ve koruyucu bir varlık olarak algılandıkları ima edilmiştir. Süleyman Tapınağı'ndaki Kerubim heykellerinin on arşın boyunda ve beşer arşın kanat açıklığında olduğu ifade edilmiştir; böylece bu iki heykelin kanatlarının iç mabedi tamamen kapladığı belirtilmiştir. Ayrıca bu heykellerin tapınak içinde ayakta durdukları ve kanatlarının birbirine dokunduğu da kaydedilmiştir. (Wood, 2008, s. 130-132). *Hezekiel* kitabında ise Kerubilerin görünümü daha ayrıntılı ve çarpıcı biçimde tasvir edilmiştir. Her bir meleğin dört yüzü olduğu (insan, aslan, boğa ve kartal); dört kanat taşıdığı, bu kanatların ikisiyle birbirlerine dokundukları, diğer ikisiyle de vücutlarını örttükleri aktarılmıştır (Wood, 2008, s. 115-117; 126-129). Dört ayaklı birer melek olup bu ayaklar buzağı ayağı olarak betimlenmiş; ayrıca kanatlarının çırpınmasının büyük bir gürültü çıkardığı ifade edilmiştir. Kanatların altında insan eli gibi uzuvların bulunduğu vurgulanmış, bunun da Kerubilerin insan-melek hibritliğiyle ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Wood, 2008, s. 126; 140).

Dinî metinlerde meleklerle ilişkin yukarıdaki ifadeler, Firdevsî'nin yer verdiği melek tasvirleriyle örtüşmesi bakımından dikkate değerdir. Örneğin Firdevsî yedinci kat gökte, altın bir kürsü üzerinde oturan bir melekten söz eder. Dört yüzü olan bu meleğin bir yüzü insan, bir yüzü aslan, bir yüzü akbaba ve bir yüzü ise öküz şeklindedir. Dört yüzünde dört ağzı, dört ağzından her birinde dört dili, dört dilinde ise dört lügati (lisanı) bulunur. Bu dilleriyle Allah'a dua eder (Firdevsî, H.1526, vr. 281a). Metinde adı verilmeyen bu melek *Tevrat*'taki Kerubim tasvirleri benzer; zira her iki meleğin de dört yüzü olup bu yüzlerden üçü aynıdır. Yalnızca Kerubiler'den biri, bir yüzü kartal olarak tasvir edilmişken *Süleymân-nâme*'de sözü geçen meleğin akbaba (kerkes) sureti olduğu kaydedilmiştir. Benzer şekilde Hamele-i Arş, yani arşı tutan melekler de aynı yüzlerle tasvir edilmişlerdir. Sayıları dört olan arş meleklerinin dörder yüzü vardır. Bunlardan biri insan suretidir; bu suretle melekler insanlara rızık dağıtırlar. Bir diğeri sığır suretidir; bu suretleriyle dört ayaklı (büyükbaş) hayvanlara rızık dağıtmaktadırlar. Bir diğeri aslan suretidir; bu suretleriyle yırtıcı hayvanlara rızık dağıtırlar. Son olarak bir diğeri yüzleri ise akbaba biçimindedir; bu yüzleriyle kuşlara rızık dağıtırlar (Usta, 1995, s. 152-153). Bunlar haricinde diğer meleklerin de yüzleri ve bedenlerinin insanların yanı sıra çeşitli hayvanlara benzediği görülmektedir -ki mitolojide ve dinler tarihinde bunun çok sayıda örneği bulunur. Örneğin Firdevsî'nin sözünü ettiği meleklerden biri olan vahşi hayvanlardan sorumlu 'Alethemâhâ'îl'in iki yüzünden biri insan biri aslan biçimindedir (Balalan, 2023, s. 169-170). Yahudi geleneğinde yine hayvanlarla ilişkili olarak yer verilen Nirgal'in de biri insan biri aslan olmak üzere iki başı vardır. Yine Hz. Musa'ya cehennem gösteren ve Sümer panteonundaki Nergal¹⁰ ile ilişkili olması muhtemel Nasargiel de aslan başlıdır (Davidson, 2013, s. 251, 254). Arş meleklerinden biriyken daha sonra cehennem kralı olan Purson da aslan başlı bir melek olarak tasvir edilmiştir (s. 278).

Firdevsî'nin eser boyunca anlattığı meleklerin dikkat çeken diğer bir yönü ise kimi zaman binlerce başı olan varlıklar olarak tarif edilmeleridir. Bu binlerce başta binlerce yüzleri ve her yüzde yine binlerce ağızları, bu ağızlarda binlerce dilleri ve her dillerinde yine binlerce lügatleri (lisanları) bulunur. Örneğin üçüncü kat göğün meleklerinden biri olan Hâbil'in yetmiş bin başı ve her başında yetmiş bin yüzü vardır (Firdevsî, H.1526, vr. 285b). Yine yedinci kat gökteki meleklerden birinin de yedi yüz bin başı bulunmaktadır. Her başında yedi yüz bin yüzü, her yüzünde ise yedi yüz bin ağzı vardır. Her ağzında yedi yüz bin dili ve her dilinde ise yedi yüz bin lügat bulunur. Bu lügatlerle Allah'ı tesbih eder (Firdevsî, H.1526, vr. 280b). Firdevsî'nin pek çok melek için verdiği bu tafsilatlı bilgiler, Hz. Muhammed'in miraca çıktığı gece gördüğü anlatılan melekle özellik bakımından uyumludur. Buna göre Hz. Muhammed miraca çıktığında yetmiş bin başlı bir melek görür. Bu meleğin her başında yetmiş bin

¹⁰ Sümer mitolojisinde karısı Ereškigal ile birlikte yeraltını yöneten tanrı. Detaylı bilgi için bkz. Black & Green, 2017, s. 212-213.

yüzü, her yüzünde yetmiş bin dili vardır ve her diliyle yetmiş bin lisan konuşur (Davidson, 2013, s. 245). Dolayısıyla Firdevsî'nin pek çok melek ile ilgili verdiği bu ardışık sayısal bilgilerin, Hz. Muhammed'in miraca çıktığı gece gördüğü meleğe ilişkin tasvirden çeşitlenmiş olması muhtemeldir.

Metin boyunca sözü geçen tüm melekler dört ila yedi yüz bin kanatlı varlıklar olarak tarif edilmekte ve tamamının insan gibi elleri olduğu söylenmektedir. Meleklerin kanatlarına ilişkin çok detay verilmese de hemen hepsinin kanat açıklığı yeryüzünün doğusundan batısına dek uzanmaktadır. Ekseri için altı bin altı yüz altmış altı gibi ardışık rakamların sıralanmasıyla oluşan kanat sayıları verilmiştir. Meleklerin el sayıları ise iki ila dört arasında değişmektedir. Bu ellerinden her birinde muhtelif nesneler tuttukları tarif edilir. Firdevsî genellikle meleklerin ellerinden birinde, hükmündeki varlığı yönetmek üzere tılsımlı bir levha tuttuğunu söyler ve bu levhada kayıtlı tılsımın çizimini de verir. Meleklerin diğer ellerinde ise yine sorumlu oldukları varlıklar içinde isyan edenleri cezalandırmak üzere bir silah tuttuğu söylenir; bu silah genellikle ateşten müteşekkil bir kılıç yahut süngüdür. Firdevsî'nin bu tasvirlerine uygun olarak, Yahudi ve Hristiyan geleneğinde meleklerin ellerinde kılıç tutan varlıklar olarak tarif edildikleri görülür. Nitekim Kerubim meleklerinin lakabı veya unvanı da "dönen kılıçların kıvılcımı"dır (Davidson, 2013, s. 123). Dolayısıyla meleklerin ellinde ateşli bir kılıç tuttuğu yönündeki tasavvur, semavi dinler bağlamında evrensel bir nitelik taşımaktadır. *Süleymân-nâme'*de, meleklerin diğer ellerinde ise o meleğin sorumluluğuna ilişkin nesneler bulunmakta olup aşağıda, her melek için ayrıca açıklanacaktır.

Eserde sözü geçen meleklerin hemen hepsinin boyları, ayakları yeraltında iken başları gökyüzünün en üstüne ulaşacak ölçüde uzundur. Bu bilgiyi *Acâyibül'l-mahlûkât* benzeri ilmî eserler de doğrular. Örneğin, Cebrail kendisine daima insan kıyafetinde geldiği için Hz. Peygamber bir gün gerçek şeklini görmek istemiş, Cebrail de ona ayın on dördüncü gününde, ay dolunay olduğunda görünmüştür. Hz. Peygamber'in gördüğü şekliyle Cebrail'in başı gökte, ayakları ise yeryüzündedir. Ancak Cebrail, Hz. Peygamber'e, İsrail ve Hamele-i Arş meleklerinin yanında kendi bedeninin serçe kadar olduğunu söylemiştir (Koçoğlu, 2020, s. 162-163). *Kur'an*'da Hz. Peygamber'in Cebrail'i ikinci kez, Sidretü'l-müntehâ'nın yanında gördüğü de kayıtlıdır (Necm, 53:13). Miraç gecesi gerçekleşen bu hadisede Hz. Peygamber Cebrail'i gerçek şekliyle büyük bir melek olarak görmüştür (Taberî, 1996b, s. 38). Dolayısıyla melekler daima oldukça büyük ve heybetli varlıklar olarak tasvir edilmişlerdir. Meleklerin böyle büyük bir bedene sahip olmaları Yahudi efsanelerinde de söz konusu edilir. Örneğin göğün ikinci ve beşinci katlarında görevli Egregores melekleri insan suretli varlıklar olmalarına rağmen devlerden bile büyüktürler (Davidson, 2013, s. 126).

Eserde meleklerle ilişkin tüm tasvir ve betimlemeler göz önüne alındığında, aslen şekilsiz ve maddi görüntüye sahip olmayan bu metafiziksel varlıkların çeşitli canlılara ait özelliklerin bir araya getirilmesiyle oluşmuş kompleks yahut hibrit varlıklar olduğu görülür. Gerek Firdevsî gerekse daha eski kaynakların yazarları ve dinî anlatılar bu varlıklara belli bir form biçmişler ve çeşitli şekil özelliklerini tarif etmişlerse de ilgili tasvirler incelendiğinde metafiziksel varlıklar olma özelliklerini korudukları da dikkati çeker. Nitekim eserde pek azının ismi verilmişse de mübalağalı sayılarla milyonlarca meleğin var olduğuna inanıldığı görülür. Bunların hemen hepsi yeraltından gökyüzünün sınırına dek ulaşan boylara ve doğudan batıya dek uzanan kanat açıklığına sahip varlıklardır. Aritmetik olarak o dönemin evren ve dünya algısında fiziksel herhangi bir mekâna sığmayacak olan meleklerin, insan zihnince fiziki bütünlüğün çok ötesinde tasavvur edildikleri açıktır.

4. Meleklerin Görevleri

*Süleymân-nâme'*de melekler öncelikli olarak müvekkel oldukları varlıklar hakkında Hz. Süleyman'ı bilgilendiren ve böylece Firdevsî'nin hemen her varlık hakkında ansiklopedik bilgiler vermesini mümkün kılan insanüstü varlıklar olarak yer almaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere, her varlık grubunun yönetimini sağlayan müvekkel ve tekvin melekleri bulunur. Bu melekler müvekkel oldukları varlıklar hakkında Hz. Süleyman'a tafsilatlı bilgiler sunmanın haricinde, onun ilgili varlığa hükmetmesini de mümkün kılmaktadırlar. Örneğin Hz. Süleyman bir savaşta cinlerden de yardım istemek için cinlere müvekkel olan Sehûfiyâyıl/Tamâğmûriş isimli tekvin meleğini davet etmiştir (Usta, 1995, s. 326). Firdevsî eser boyunca Hz. Süleyman'ın hükmettiği tüm varlıkları hemen her zaman melekler aracılığıyla davet ettiği yönünde bilgileri yineleyerek verir. Onun kurgusuna göre Hz. Süleyman meclisinde devlet erkanı ile otururken yüzüğündeki ism-i a'zam tılsımından ilgili meleği davet eder; bu meleğe de hükmedeceği varlıkla ilgili meleği yahut tekvini çağırmasını söyler. Gelen ikinci melek de ilgili varlıkla alakalı bilgiler verdikten sonra Hz. Süleyman'ın söz konusu varlıkla ilgili emirlerini yerine getirir.

Meleklerin eser boyunca diğer bir görevi ise Hz. Süleyman'ın fetih ve tebliğ amaçlı savaşlarında ordular hâlinde yardım etmeleridir. Bu savaşlarda genellikle Cebrail ve Mikail melek ordularını toplayarak Hz. Süleyman lehine gökyüzünde savaşmışlardır.¹¹ Örneğin Hz. Süleyman'ın yüzüğünü çalmak isteyen kötü yaradılışlı cinler Hz. Süleyman'a karşı büyük bir savaş başlatmışlar, Hz. Süleyman da kendi tarafındaki cinlerden ve başını Cebrail ile Mikail'in çektiği meleklerden oluşan büyük bir ordu kurmuştur. İnsanlar ve devler yeryüzünde çarpışırken, melekler ordusu gökyüzünde savaşmışlardır (Sucu, 2020, s. 595-598).

Meleklerin gökyüzü merkezli bir ordu oldukları yine *Kur'an* kaynaklı bilgiler arasında yer alır. Bir ayette melekler için söylenmiş "Rabbini ordularını ondan (Allah'tan) başkası bilemez" (Müddessir, 74:31) ifadesi, meleklerin hem sayıca çokluklarını hem de görevlerini yerine getirmek üzere kurulu bir ordu olduklarını göstermektedir. Yine başka bir ayette yer alan "Eğer siz sabredip Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, o anda düşmanlarınız ansızın üstünüze geliverseler bile, Rabbiniz nişanlı beş bin melek size yardım edecektir" (Âl-i İmrân, 3:125) ifadesi meleklerin savaşlarda ordu hâlinde yardım ettiklerini göstermektedir. Yahudi ve Hristiyan geleneğinde de benzer durum söz konusudur. Melekler pek çok görevin yanında savaşların gidişatını değiştirmek gibi güçlere de sahip varlıklar olarak düşünülmüşlerdir (Davidson, 2013, s. 17). Meleklerin bir ordu oluşturacak çoklukta olmalarının yanında, emir-komuta zincirine bağlı bir sistemin işlediği de görülmektedir. İslam dışı dinî kaynaklardaki meleklerle ilişkin anlatılarda da bir baş meleğin komutasında herhangi bir görevi yerine getirmek için görevlendirilmiş meleklerle ilişkin çok sayıda metin bulunur. Örneğin cehennem meleği yahut övgü meleği olarak bilinen Douma'nın emrinde on bin melek vardır; ayrıca cehennemde günahkârların ruhunu cezalandıran yüz yirmi bin şeytanın başıdır (Davidson, 2023, s. 123). Benzer şekilde Merkür gezegeninin yönetici meleği olan Ophiel'in yüz bin melekten oluşan bir ordunun başı olduğu bilinmektedir (s. 260).

Meleklerin görevlerini yerine getirirken tanrısal bir emrin idarecileri olarak görüldükleri de dikkati çekmektedir. Daha sembolik bir zeminde melekler, her türlü ilahî emri yerine getirmekle görevli, irade ve karar mekanizması olmayan varlıklar olarak anlatılabilmişlerdir. MS. VI. yüzyılda yaşamış bir teolog ve düşünür olan Areopagiteli Dionisius yahut diğer bir isimlendirmeye Söзде Dionisius, meleklerin görevlerini yerine getirmeleri için verilmiş üç farklı zihinsel hareket mekanizmasından söz eder. Bunlar dairesel, doğrusal ve spiral (sarmal) hareketlerdir. Dairesel hareket mekanizmasına göre melekler, başlangıcı ve sonu olmayan bir süreklilik içinde daima güzellik ve iyilik için yaratılmış varlıklardır. Doğrusal harekete göre, kendilerinin altındakilere yönelik rehberlikle görevlendirilmişlerdir. Spiral hareket mekanizmasında ise hem dairesel harekette olduğu gibi salt iyilik ve güzelliğin sürdürüldüğü yukarı yönelimli varlıklar olup hem de aşağıya yönelerek alt gruplara rehberlik görevlerini üstlenirler. Burada meleklerin bilgisi sezgisel ve saftır (Sparrow-Simpson & Lowther-Clarke, 1920, s. 12-13). Firdevsî'nin eser boyunca sözünü ettiği melekler hem üst aklın iradesini yerine getiren ve sonsuz bir döngü hâlinde salt güzellik ve iyilik için hareket eden varlıklar olmalarıyla hem de bu eser için Hz. Süleyman özelinde insanlara rehberlik yapımlarıyla spiral hareket mekanizmasına yakın duran varlıklar olarak tasvir edilirler.

Eserde adı geçen hemen her meleğin belli bir görevi olmakla birlikte, bu görevle meşgul olmadıkları vakitlerde, kimi zaman kıyam, rüku ve secde hâlinde; kimi zamansa saf saf dizilerek daima Allah'ı tespih etmekle meşgul oldukları anlatılmaktadır. Firdevsî bunu hemen her melekte yineleyerek meleklerin Allah'ı tespih ettiklerini ifade etmiş ve hemen her meleğin kendine mahsus tespihini de kaydetmiştir. Bu hususa *Kur'an*'da işarette bulunulmakta ve pek çok ayette meleklerin kibirlenmeden, usanmadan; gece gündüz durmaksızın Allah'ı tespih ve tazim ettikleri söylenmektedir.¹² İlgili ayetlerin yanında hadisleri de değerlendirmeye alan İbn-i Kesîr (1995), meleklerin her hâlükârda ibadet hâlinde olduklarını yazmıştır:

"... yedi kat gökte bulunan her yerde mutlaka melekler vardır ki, bunlar çeşitli ibadetlerle meşguldürler. Kimi kıyamda, kimi rükû halinde, kimi de secde halindedir. Kimi de başka ibadetlerle meşguldür. Doğrusunu Allah bilir. Onlar sürekli ibadet, tesbih, zikir ve Allah'ın emrettiği amellerle meşguldürler. Rableri katında menzil ve mertebeleri vardır" (s. 50).

İbn Kesîr'in sözünü ettiği bu özellikler, Firdevsî'nin meleklerin ibadetlerine ilişkin ifadeleriyle doğrudan örtüşmektedir. Öte yandan diğer semavi dinlerde, *Kur'an*'daki kadar açık ifade edilmemişse de bu yönde kimi inanışların olduğuna işaretler

¹¹ Cebrail ve Mikail Yahudi geleneğinde de savaş meleği kabul edilirler (Davidson, 2013, s. 308). Ayrıca Mikail'in lakaplarından biri de "Semavi Ordular Prensi"dir (s. 315).

¹² Bkz. Enbiyâ, 21:19-20; Ra'd, 13:13; A'râf, 7:206; Fussilet, 41:38; Sâffât, 37:164-166; Mü'min, 40:7; Bakara, 2:30-32.

bulunur. *Tevrat*'ta Serafim meleklerinin belli bir tespihleri olduğu ve tanrıyı bu tespihle andıkları görülmektedir (İşaya, 6: 2-3). Yine *İncil*'de yer alan bir ayette meleklerin topluca Tanrı'yı övdüklerinden söz edilmiştir (Vahiy 7: 11-12). *Midraş*'ta meleklerin daima Tanrı'yı yücelten ilahî şarkılar söyledikleri kayıtlıdır (Hagigah, 14a). Kabalacı düşüncede ise daima Tanrı'nın ihtişamını öven on beş milyon beş yüz bin melekten söz edilir. "Haykırışların Efendileri" olarak söz edilen bu meleklerin ilahileri sayesinde dünyanın kutsandığına inanılır (Davidson, 2013, s. 167). Dolayısıyla Firdevsî'nin verdiği Allah'ı tespih eden melekler düşüncesinin her dinde yer aldığı, ancak öncelikli olarak *Kur'an* kaynaklı bir bilgi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5. Süleymân-nâme'de Melekler ve Melek Grupları

Yukarıda görüldüğü üzere Firdevsî, *Süleymân-nâme*'de meleklerle ilişkin çok çeşitli tasvirlerle yer vermiş, onları belli bir sistemle dünya işleyişini yöneten ve takip eden varlıklar olarak anlatmıştır. Bu varlıklar Hz. Süleyman'la doğrudan iletişim hâlindeyler ve onun dünyaya hâkim olma ve yönetme görevinde en önemli rolü üstlenmektedirler. Aşağıda, *Süleymân-nâme*'deki melek grupları ve bunların eserde ele alınış biçimlerine yer verilmiş; meleklerin müvekkel oldukları varlıklar ve görevlerinin Hz. Süleyman anlatısı içerisinde nasıl yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

5.1. Arş Melekleri (Hamele-i Arş)

Esere göre arş-ı a'zamı tutan ve yürüten, Allah'a en yakın dört melektir; ancak kıyamet gününde sayıları sekize çıkacaktır. Metinde isimleri verilmez. Kanat açıklıkları doğudan batıya dek uzanan bu meleklerin her birinin dört yüzü vardır. Bunlardan biri insan suretidir; bu suretle melekler insanlara rızık dağıtırlar. Bir diğeri sığır suretidir; bununla dört ayaklı (büyükbaş) hayvanlara rızık dağıtılır. Bir diğeri aslan suretidir; bu suretleriyle melekler, yırtıcı hayvanlara rızık dağıtırlar. Son olarak bir diğeri yüzleri ise akbaba biçimindedir; bu yüzleriyle kuşlara rızık dağıtırlar. Bu melekler kıyamet gününe dek arş-ı a'zamı, diğeri adıyla *tahte'l-arş* taşıyacaklar ve yürüteceklerdir. Yaratılan ilk melek grubu olup mukarreb meleklerden sayılmışlardır (Usta, 1995, s. 152-153; Demiröz, 2022, s. 84-85)

Hamele-i Arş meleklerinden *Kur'an*'da, isimleri verilmeksizin "Arş yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler" (Mü'min, 40:7) şeklinde söz edilir. Ayrıca bu meleklerin sayısının kıyamet gününde sekize yükseleceği de bildirilmiştir (Hâkka, 69:17). Taberî (1996a) bu meleklerin Allah katındaki en kutsal varlıklar olduklarını özellikle vurgulamış ve yaratılıştan kıyamete kadar geçen sürede arş meleklerinin sayısının dört iken kıyamet gününde sekize çıkacağı yönündeki rivayeti aktarmıştır (s. 204). Bu bilgi, Firdevsî'nin verdiği bilgiyle örtüşmektedir. İbn Abbâs ise bu meleklerin on bölük hâlinde arş taşıdıklarını ifade ederek dört veya sekizden daha fazla bir sayıya işaret etmiş, ancak kesin bir bilgi vermemiştir (Firûzâbâdî, 2016, s. 541).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta arş meleklerinin çok büyük bedenli oldukları, hatta Cebrâil'in başı gökte, ayakları yeryüzünde; doğudan batıya dek uzanan sayısız kanatlı bir melek olmasına rağmen arş meleklerinin ve İsrâfil'in yanında serçe kadar görüneceği kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 162-163). İbn Kesîr (1995) ise Hz. Peygamber'in bir hadisinde "Arş yüklenen Allah'ın meleklerinden biri hakkında konuşmam için bana izin verildi. O meleğin kulak yumuşağı ile omuzu arasındaki mesafe 700 senelik yoldur" dediğini aktarmış ve arş meleklerinin büyüklüğüne işaret etmiştir (s. 51). Bu meleklerin büyüklüğüne ilişkin yukarıdaki bilgiler, Firdevsî'nin verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

Kur'an'da ve İslam kaynaklarında sözü geçen arş meleklerinin, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarındaki Serafim melekleri ile ilişkili olduğu açıktır. Daha önce açıklandığı üzere Serafim melekleri Tanrı'ya en yakın melekler olup Rabb'in tahtını taşımakla görevli varlıklardır. İbn Abbâs'ın aktardığına göreyse *Kur'an*'da bahsi geçen arş Allah'ın tahtı olup on bölük melek tarafından taşınmaktadır (Firûzâbâdî, 2016, s. 541). Bu yönüyle Hamele-i Arş melekleri Yahudi ve Hristiyan anlatılarında yer verilen Seraflar ile doğrudan benzerlik göstermektedir. Nitekim kıyamete dek arş yürütecek olan Hamele-i Arş melekleri -tıpkı Seraflar gibi- Tanrı'ya hizmetle ve Allah'ı tespih etmekle meşguldürler.

5.2. Dört Büyük Melek

Esere göre Hamele-i Arş meleklerinden sonra, sırasıyla dört büyük melek olan İsrâfil, Mikail, Cebrail ve Azrail yaratılmıştır. Diğer tüm melekler ise bu dört büyük meleklerle birlikte dört ayrı fasılda yaratılmışlardır. Ancak içlerinden birçoğu Allah'ı tespih etmeyi unutup isyana düşmüş, Allah birçoğunu helak etmiştir. Adı geçen dört melek ise hiçbir zaman Allah'a karşı gelmemişler; dolayısıyla yaratılan tüm melekler arasında fazilet ve makam bakımından en üstünleri bu dört melek

olmuştur (Demiröz, 2022, s. 84-85). Aşağıda bu melekler, *Süleymân-nâme*'de temas edilen özellikleri bakımından tanıtılmış ve incelenmiştir.

a. Cebrail

İslam geleneğinde dört büyük meleğin en büyüğü kabul edilen Cebrail, peygamberlere ilahî vahyi iletmekle görevlidir. *Kur'an*'da Cebrail'in lakapları olan *Rûhü'l-kuds* (Kutsal Ruh) ve *Rûhu'l-emîn* (Güvenilir Ruh) şeklinde atıflar bulunmaktadır. Yine *Kur'an*'da yer alan “De ki: Cebrail'e düşman olan kimse bilsin ki, Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine o indirdi” ayeti, Cebrail'in vahiy getirdiğini açıkça bildirir (Bakara, 2:97). Başka bir ayette de “Onu, Rûhu'l-Emîn indirdi” denmiş (Şuarâ, 26:193-194) ve “Rûhu'l-Kudüs (Cebrail), Kur'an'ı hak olarak indirdi” diye zikredilmiştir (Nahl, 16:102). Bu ifadeler, Cebrail'in Allah katında güvenilir bir elçi olarak vahyi peygamberlere taşıdığını göstermektedir. Aynı zamanda *Kur'an*'da, Cebrail'in çok şerefli, çok kuvvetli ve Allah katında çok itibarlı olduğu da kayıtlıdır (Tekvîr, 81:19-21).

Süleymân-nâme'de Firdevsî, Cebrail'i yukarıdaki özelliklerine uyumlu olarak ele alır. Eserde ona ilişkin tasvirler oldukça sınırlı olup adı en çok geçen melek olmasına rağmen anlatı çeşitliliği sınırlıdır. Firdevsî *Melek-i Kudsî*, *Tâvûs-ı Kudsî*, *Cibrîl*, *Gök Tâvûsu* isimleriyle andığı Cebrail'i eser boyunca hemen her zaman ihtiyaç hâlinde yardıma gelen bir melek olarak anlatır. Özellikle Hz. Süleyman'ın her savaşında, çıkmaza girildiğinde Cebrail onun yardımına yetişir. Benzer bir hususu İbn Kesîr (1995) de dile getirmiş ve Hz. Muhammed'in Uhud Savaşı sırasında Cebrail'in yardım etmek üzere geldiğini aktarmıştır (c. 1, s. 59).

Levh-i mahfuza hakimiyeti dolayısıyla çoğu zaman İsrail ilimle ve kalemle ilişkilendirilmişse de Hz. Süleyman'ın gizli bilgileri öğrenmek istediğinde birçok kez Cebrail'e müracaat etmesi gerekmiştir. Örneğin Hz. Süleyman, birinci kat göğün melekleriyle görüştüğü sırada bu meleklerin önderi olan İsmâ'il'e *siccîn* ve *illiyîn* hakkındaki bilgilerini sormuş; melek İsmâ'il kendisinin buna aklının erişmeyeceğini, ancak mukarreb meleklerden Tâvûs-ı Kudsî'nin (Cebrail'in) bu sorunun cevabını bileceğini söylemiştir (Firdevsî, H.1526, vr. 288b). Bu kısım, kutsal bilginin yahut gizli ilimlerin de her melek tarafından eşit ölçüde bilinmediğini, Cebrail'in ise bu sırra vakıf olabileceğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Eserde Cebrail binlerce kanatlı, ay gibi parlak, baştan ayağa nurdan müteşekkil bir varlık olarak anlatılmıştır. Hz. Süleyman'ın meclislerine hoş yüzlü bir genç suretinde¹³ gelmektedir. Nitekim *Acâyibü'l-mahlûkât*'ta da bu yönde bir bilgi yer alır. Vahiy getirmek üzere daima insan kılığında geldiği için Hz. Peygamber bir gün gerçek şeklini görmek istemiş, Cebrail de ona ayın on dördüncü gününde, ay dolunay olduğunda görünmüştür. Hz. Peygamber'in gördüğü şekliyle Cebrail'in başı gökte, ayakları ise yer altındadır. Doğu ile batı arasını dolduran kanatlarının ise sayısı belli değildir. Ancak Hz. Peygamber'e, İsrail ve Hamele-i Arş meleklerinin yanında kendi bedeninin serçe kadar olduğunu söylemiştir. *Tevrat*'a istinaden verilen bilgiye göre de melekler içerisinde en öne çıkan Cebrail'dir. Bir rivayete göre altı kanadı ve bu altı kanadının her birinde ise yüzer kanat vardır. Bu kanatlardan ikisini yalnızca bir kavmi helak edeceği zaman açar. Nitekim Lut kavmini helak ederken bu iki kanadını kullanmıştır. Sayısız yardımcısı vardır; bunlar yeryüzündeki kötülüğü ve fitneyi def etmekle görevlidirler (Koçoğlu, 2020, s. 162-163). İbn Kesîr (1995) ise Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğünde altı yüz kanatlı ve kanatlarının her birinden inciler dökülen, heybetli bir varlık olarak tarif ettiğini aktarır (s. 52). Firdevsî Cebrail ile ilgili bu detaylara temas etmez; ancak çok sayıda kanatlı ve heybetli bir melek olduğunu sıklıkla vurgulamıştır.

b. Mikail

Tabiat olaylarını yönetmekle görevli melektir. İslami gelenekte Mikail'in yağmurun yağdırılması, bitkilerin büyümesi ve canlıların rızıklandırılması gibi doğal düzenin yürütülmesine nezaret eden melek olduğuna inanılmışsa da *Kur'an*'da Mikail'in görevlerine ilişkin bilgi verilmemiştir. İsmi yalnızca bir ayette Cebrail ile birlikte anılır ve “Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır” (Bakara, 2:98) denilerek bu iki meleğin Allah katında itibarlı bir varlık olduğuna işaret edilir. Ancak İslami gelenekte Mikail'in tabiat ve hava olaylarını yönettiğine dair yaygın bir inanış vardır. *Kutsal Kitap* literatüründe ise Mikail'in bu görevlerine hiç temas edilmez. Cebrail ile birlikte en büyük iki melekten biri olup Cebrail'den önce geldiği dikkati çekmektedir. Baş melek olarak anılmış (Yahuda'nın

¹³ Daha önce ifade edildiği üzere Cebrail, Hz. Peygamber'e de hoş yüzlü bir genç suretinde gelmekte; hatta bazen sahabe içerisinde güzel yüzlü bir genç olan Dihyetü'l-Kelbî suretinde görünmektedir.

Mektubu, 9). Yahudilerin koruyucusu ve meleklerin önderi olarak görülmüştür (Daniel, 12:1-3; Vahiy, 12:7).

Süleymân-nâme'de Mikail'den söz edilen yerlerde onun büyük meleklerden olduğu, Allah'la bizzat görüşebildiği gibi hususlara temas edilir. Eserde anlatıldığına göre Mikail hava olaylarından sorumludur. Oldukça büyük yapılı, geniş kanatlı bir melek olup gökyüzünün yedinci katının ötesinde, arş-ı a'zâmın altında durmaktadır. Altı yüz altmış altı kanadı vardır. Allah'ın emriyle Hz. Süleyman'a tüm varlıklarla konuşabilmek üzere tüm dilleri o öğretmiştir (Firdevsî, H.1526, vr. 316b). Ayrıca altıncı kat göğün meleklerinden biri olan Mikail bu gökteki melekler içinde en ulusudur. Burada bir kürsüde oturduğu ve önünde, dünyanın on dört katı büyüklüğünde bir terazi tuttuğu; bu terazinin kefelelerinin uzunluğunun doğudan batıya dek uzandığı da kaydedilmiştir (Firdevsî, H.1526, vr. 280b-281a).

Mikail kimi zaman gökyüzünün, cennetin ve cehennemin tüm meleklerini ve müvekkel varlıklarını (zebaniler vd.) etraflıca bilen ve Hz. Süleyman'ın bu varlıklardan herhangi biriyle konuşması gerektiğinde yol gösteren bir melek olarak da görülür. Örneğin Hz. Süleyman Cehennem hakkında bilgi almak istediğinde ona başvurmuş, Mikail de Salsâyil isimli meleği önermiştir. Benzer şekilde gökyüzünün katlarındaki müvekkel melekleri de bilmektedir. Hz. Süleyman bu meleklerden biriyle görüşmek istediğinde, hangi meleğin nasıl çağrılacağını Mikail'e sormuştur. (Firdevsî, H.1529, vr. 325a-350b).

Mikail eserin çeşitli yerlerinde, Hz. Süleyman'ın kimi meselelerde aklına ve bilgisine başvurduğu biri olarak da görülür. Örneğin bir kıssada Hz. Süleyman'ın eline bir iğne geçer. Bu iğnenin üzerinde hangi dilde yazıldığı bilinmeyen bir yazı ve tarih kazılıdır. Bunun aslını ve hangi dilde yazıldığını öğrenmek isteyen Hz. Süleyman Mikail'i davet eder.¹⁴ İğneyi gören Mikail üzerindeki yazıyı okur (Firdevsî, H.1527, vr. 211a-212a). Hz. Süleyman'ın Mikail'in yardımına müracaat ettiği hususlardan biri de savaşlardır. Hemen her zaman insanüstü varlıkların da ordular hâlinde katıldığı bu savaşlarda Hz. Süleyman, pek çok zaman Cebrail ile birlikte Mikail'in de yardımına başvurmuş; cinler, periler, devler, ejderhalar vb. varlıklar arasında, gökyüzünde gerçekleşen savaşlarda Mikail de emrindeki meleklerle birlikte Hz. Süleyman lehine savaşmıştır (Firdevsî, H.1535, vr. 57b-58a). Mikail'in savaşlarda melek ordularıyla birlikte yardıma gelmesi *Kutsal Kitap*'ta da söz konusu edilir. Nitekim bir ayette -tıpkı Firdevsî'nin sözünü ettiği gibi- bir göksel savaş esnasında, Mikail'in yardıma geldiği yazılıdır: "Gökte savaş oldu. Mikail'le melekleri ejderhayla savaştilar. Ejderha kendi melekleriyle birlikte karşı koydu, ama gücü yetmedi. Bu yüzden gökteki yerlerini yitirdiler" (Vahiy, 12:7). Öte yandan bilge ve rüya yorumcusu Daniel'in (Hz. Danyal) vizyonlarından birinde bir göksel varlık kendisine gelerek yirmi bir gün boyunca Pers kralının melekleri ile savaştığını; bu savaştan ancak baş melek Mikail'in yardıma gelmesiyle kurtulabildiğini söyler (Daniel, 10: 1-13). Bu ayetler, Firdevsî'nin sözünü ettiği göksel savaşlarda yardıma gelen Mikail öyküsü ile benzerlik göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Hz. Süleyman'ın Mikail'in bilgisine başvurduğu yukarıdaki örneğe benzer çok sayıda pasaj bulunur. Eser boyunca Hz. Süleyman kendinin ve çevresindeki âlim ile hakimlerin bilgisinin yetmediği hususlarda Mikail'i davet eder. Aynı durum Yahudi anlatılarında da söz konusu edilir. Kabala öğretilerine göre her peygamberin rehberliğini yapmak üzere görevli melekler vardır. Birer eğitim meleği olarak tarif edilen bu varlıklar peygamberlerin özel danışmanları gibidir. Hz. Süleyman'ın rehber meleğinin ise Mikail olduğu kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s. 127).

c. İsrail

Kıyamet günü sur borusunu üfleyecek olan melektir. *Kur'an*'da ismi geçmese de kıyamet günü sura üfleyerek insanları o dehşetli gerçeğe (kıyamete) çağırarak bir *mi'nâdî*den (nida eden, seslenen) söz edilir (Kâf, 50:41; Kamer, 54:6-8). Hadislerde ise bu varlığın İsrail isimli melek olduğu açıkça ifade edilmiş; âlimler ve müfessirler ittifakla, ayetlerde sözü geçen fakat ismi verilmeyen varlığın İsrail olduğunu kaydetmişlerdir (Cebeci, 2001, s. 181).

Süleymân-nâme'de İsrail daha ziyade ilim sahibi bir melek olmasıyla öne çıkmaktadır. Yaratılış sürecinde, dört büyük melek içinde ilk yaratılan odur. Nitekim Allah levh-i mahfuzu meydana getirdiğinde eşzamanlı olarak İsrail'i de yaratmış, bu levhayı ona emanet etmiştir (Demiröz, 2022, s. 84-85). Dolayısıyla İsrail, gerçekleşecek her şeyin kayıtlı olduğu bu nesneyi okuyabilen bir melek olduğundan, tüm gizli sırlara hâkimdir.¹⁵ Hz. Süleyman eser boyunca, çeşitli ilimlere ilişkin sorular

¹⁴ Mikail Hz. Süleyman'ın huzuruna gelirken cennetten meyve de getirmiştir. Bu meyve elma büyüklüğünde, kırmızı lal (taşı) rengine, şekerden daha lezzetlidir. Mikail yeryüzüne inerken cennete müvekkel meleği görmüş, bu meyveyi de o vermiştir.

¹⁵ Nitekim Firdevsî'nin aktardığına göre İblis, cennetten kovulmadan önce İsrail'in yakın arkadaşısıdır. İnsanın yaratılacağını ve ileride Süleyman adında tüm varlıklara hükümdar olacak bir peygamberin geleceğini levh-i mahfuzda gören İsrail'den öğrenerek insanoğluna ve Hz. Süleyman'a

sormak üzere onu davet etmiştir. Bu davetlerden birinde İsrail, Hz. Süleyman'a kendinden söz ederken boyunun çok uzun olduğunu söyler. Onun huzuruna gerçek görünüşüyle gelse, dünya üzerine sığmayacaktır. Nitekim kanadının sadece bir tüyü dünyaya düşecek olsa, doğudan batıya kadar uzanacaktır. Yedi kez yüz bin ve yetmiş yedi kez bin kanadı vardır. Makamı arş-ı azim altındadır.¹⁶ Levh-i mahfuz iki gözünün ortasının tam karşısına denk gelmektedir. Allah'ın mukadder emirlerini görmek için, emir verildiğinde bu levhayı takip eder ve burada yazılanları Cebrail, Mikail ve Azrail'e bildirir. Ayrıca kıyamet gününde üfleme üzere surunu da elinde tutar (Usta, 1995, s. 137-138). İsrail'in görevine ilişkin benzer bilgileri İbn Kesîr (1995), Cebrail'in dilinden şöyle aktarır:

"Onun (İsrail'in) önünde bir levha vardır. Allah, gök veya yer işlerinden birinin yapılmasına izin verdiği zaman o levha kalkıp İsrail'in gözü önüne getirilir. Levhaya bakar. Eğer benimle ilgili bir iş yapılması emredilmekte ise emri bana iletir, eğer Mikail'in yapması gereken bir iş emredilmekte ise emri Mikail'e iletir, eğer ölüm meleğinin (Azrail'in) yapması gereken bir iş emredilmekte ise emri ona iletir." (s. 53).

Eserde Hz. Süleyman'ın çeşitli ilimlerle ilgili sorularında İsrail'e müracaat ettiği görülmekte; İsrail'in levh-i mahfuza hakimiyeti dolayısıyla öncelikli olarak gizli ilimleri bilen bir melek olarak tarif edildiği dikkati çekmektedir. İslam geleneğinde yaygın olarak sözü edilen, kıyamet gününde sura üfleme hadisesi ise Firdevsî tarafından üzerinde durulan bir husus olmamıştır.

d. Azrail

Azrail'den *Kur'an'da Melekü'l-mevt* (ölüm meleği) olarak söz edilir ve *Azrail* ismi geçmez. Can almakla görevli bir melek olup vakti geldiğinde insanların ruhlarını alarak ahirete götürmektedir (Secde, 32:11; En'am, 6:61). Firdevsî de *Süleymân-nâme*'de Azrail'i bu göreviyle tanıtmış ve eser boyunca genellikle *Melekü'l-mevt* sıfatını kullanarak nadiren *Azrail* adına yer vermiştir. Bunun muhtemel nedeni müellifin, Azrail'in *Kur'an'da* sözü edilen sıfatına yer vermek istemesi olmalıdır.

Süleymân-nâme'de anlatıldığına göre dört büyük melek içinde yaratılmış son melek olan Azrail için Allah dört bucaklı bir kürsü yaratmıştır. Bu kürsünün birinci bucağı nurdan, ikincisi ateşten, üçüncüsü ham gümüşten, dördüncüsü kırmızı altındandır. Bu kürsünün her bucağında ise yetmiş bin ayak vardır ve her bir bucağın ayakları o bucağın yaratıldığı nesnedendir. Azrail bu kürsünün üzerinde oturmaktadır (Firdevsî, H.1527, vr. 171a-171b). Kürsünün üzerinde ise ululuğunun sınırı olmayan bir ağaç bulunmaktadır. Yapraklarının sayısı yeryüzündeki tüm bitkilerin yapraklarının sayısından fazladır. Yeryüzünde var olmuş ve var olacak ne kadar canlı varsa hepsinin ismi bu ağacın yapraklarında ayrı ayrı yazılıdır. Eceli gelen kişinin yaprağı Azrail'in önüne düşmekte; böylece kimin canını alacağını görmektedir (Firdevsî, H.1527, vr. 272b).

Firdevsî'nin aktardığına göre Azrail, Cebrail'den sonra Hz. Süleyman'ı ziyarete gelen ikinci melektir. Onun tahta çıkışını ve peygamber oluşunu kutlamak üzere meclisine gelen Azrail'in elinde, Allah'ın emriyle cennetten getirdiği taç ve kemer bulunmaktadır.¹⁷ Hz. Süleyman bu nesneleri kendisine getiren meleği başta tanımaz ve kim olduğunu sorar. Azrail, adının Melekü'l-mevt olduğunu ve yaratılmış tüm varlıkların ruhlarını almakla görevlendirildiğini söyler (Firdevsî, H.1527, vr. 270b). Kıssanın devamında Firdevsî, Hz. Süleyman ile Azrail arasında geçen sohbet biçiminde kurguladığı bir sahneyle Azrail'in özellikleri ve görevleri hakkında bilgi verir. Buna göre Azrail'in makamı gökyüzünün dördüncü katıdır. Allah tarafından öfkeli/gazaplı surette yaratılmıştır; dolayısıyla onun yüzünü görmeye insanoğlu dayanamayacaktır. Öte yandan Azrail'in altı yüzü¹⁸, doksan dokuz bin kanadı vardır. Gözleri ateş gibi yanmaktadır; öyle ki bu gözlere kim baksa ödü kopacaktır (Firdevsî, H.1527, vr. 271a). Emrinde sayısız melek bulunmaktadır ve hepsi de onun hizmetini görmek için yaratılmıştır. Ancak bu melekler mertebe bakımından eşit değildir. Kendi içlerinde yüksek ve alçak mertebeli olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bunların ilk kısmı rahmani meleklerdir. Yeşil elbise giyerler ve Azrail'in sağ tarafında dururlar. Yüzleri öyle nurludur ki dördüncü kat gök onların yüzünün nuru ile aydınlanır. Sürekli Allah'ı tesbih hâlindeyler. Azrail'in sol yanında duran melekler ise azap melekleridir ve siyah elbise giymektedirler. Kiminin elinde ateşten değnek, kiminin elinde ise yine ateşten

düşmanlık gütmeye başlamıştır (Firdevsî, H.1534, vr. 238a-291b)

¹⁶ İsrail'in arşın altında durmasının nedeni, arşı taşıyan meleklerden biri olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim kimi rivayetlerde onun da bir arş meleği olduğu kaydedilmiştir. Bkz. İbn Kesîr, 1995, s. 53.

¹⁷ Eserde bu taç ve kemerin Hz. Âdem'e ait olduğu, dünyaya geldikten ve peygamber olup tahta oturduktan sonra Hz. Süleyman'a teslim edilmek üzere cennette muhafaza edildiği de anlatılmaktadır.

¹⁸ Azrail'in altı yüzünün olmasının nedeni, her yüzünü başka bir kavmin canını almak için gösteriyor olmasıdır.

kıskaç bulunmaktadır. Onlar da daima tesbih hâlinedirler (vr. 272a-272b).

Azrail'in emrindeki melekler onun, insanların canını almasına ve ruhlarının ahirete getirilmesine yardımcı olmaktadır. Eceli gelen kişinin yaprağı Azrail'in önüne düştüğünde, ölüm meleği bu yapraktaki ismin imanına göre sağ veya sol tarafındaki melekleri görevlendirerek ruhlarını teslim alır. Nitekim insanlar iki türdür, birisi *saadet* (mutluluk, bahtiyarlık) ehli diğeri ise *şekâvet* (eşkıyalık, haydutluk) ehlidir. Saadet ehli olan müminlerin temiz ruhlarını Azrail'in sağ yanındaki rahmet melekleri misk ve anber gibi hoş kokular eşliğinde karşılamakta, güler yüzle kolayca alıp getirmektedir. Şekâvet ehlinin canını ise Azrail'in sol yanındaki çirkin yüzlü azap melekleri almaktadır. Bunlar, asilerin canını azap ile sıkarak boğazına dek getirir ve Azrail'in arkasındaki heybetli yüzüyle karşılaşarak asinin canı alınır. Ardından kıyamete dek kalmak üzere cehenneme gönderilir (Firdevsî, H.1527, vr. 272b-273a). Bu hususa *Kur'an*'da da işaret edilmiş olup "Nihayet birinize ölüm geldiğinde, elçilerimiz (melekler) onun canını alırlar" (En'am, 6:61) denmiş ve can almakla görevli birden fazla melek olduğu ifade edilmiştir. Nitekim İbn Kesîr (1995) de Azrail'in emrinde, insanların canını alırken yardımcı olan meleklerin bulunduğunu kaydetmiştir (s. 56).

Azrail'den, Allah tarafından kendisine verilen can alma görevini dinleyen Hz. Süleyman, melekler içerisinde bu görevin niçin kendisine verildiğini de sorar. Azrail de Hz. Âdem'in yaratılışı sürecinde yeryüzünden toprak alınması kıssasını anlatır ve kendisinin görevlendirildiğini söyler. Buna göre Hz. Âdem'in yaratılması için yeryüzünden getirilecek toprağı melekler içerisinde yalnız Azrail alabildiği için, mahşere kadar varlıkların canını almakla görevlendirilmiştir (Firdevsî, H.1527, vr. 273b-274b). Sohbetin devamında Hz. Süleyman, Azrail'e bu dünyadan gelip geçen hükümdarları sorar. Azrail gördüğü tüm hükümdarları ve ölüm anlarını anlatır. Eserde Azrail, yukarıdaki özelliklerin dışında diğer meleklerle birlikte gerektiğinde yardıma gelen bir melek olarak da anlatılır; ancak bu kıssalarda Azrail'e ilişkin özellikler öne çıkmamakta, yalnızca orada bulunan meleklerle birlikte adı anılmaktadır.

5.3. Gökyüzü Melekleri

Eserde meleklerden söz edilen kısımlardan biri de tüm meleklerin itaat etmek üzere Hz. Süleyman'a gelişidir. Nitekim melekler, Hz. Süleyman'ın peygamberliğini ve hükümdarlığını tanıyarak ona tabi olan ilk varlık grubudur. Eserde Cebrail ve Azrail'den sonra yedi kat göğün meleklerinin yedinci kattan başlayarak sırayla Hz. Süleyman'a gelişleri anlatılır. *Süleyman-nâme*'de yedi kat göğün melek grupları şöyle anlatılır:

a. Yedinci kat göğün melekleri

Yedinci kattaki meleklerin sayısı yedi yüz bindir. Halifeleri ise Rûhâyîl'dir¹⁹. Hz. Süleyman'ın önüne gelerek onun peygamberliğini tebrik ederler ve dualar ederler. Rûhâyîl, Cebrail'in sağ tarafına geçip oturur ve Hz. Süleyman'a yedinci kat gökteki melekler hakkında bilgi verir. Emrindeki yedi yüz bin meleğin her birinin emrinde yine yedişer yüz bin melek olduğunu, bu meleklerin daima Allah'ı tespih ettiklerini anlatır ve emrindeki melekleri tanıtır (Firdevsî, H.1526, vr. 280a-280b).

Rûhâyîl'in Hz. Süleyman'a anlattığına göre yedinci kat göğün meleklerinden biri çok büyüktür. Baş arşa erişirken ayakları yedinci kat yerin aşağısındadır. Bir diğeri ise yedi yüz bin başlı melektir. Her başında yedi yüz bin yüzü vardır. Her yüzünde yedi yüz bin ağzı, her ağzında yedi yüz bin dili ve her dilinde ise yedi yüz bin lügat (lisan) bulunur. Bu lügatlerle daima Allah'ı tespih eder. Aynı zamanda yedi yüz bin kanadı vardır. Bu meleğin karşısında kızıl yakuttan bir havuz bulunur; bu havuzun içindeki su yalnızca su değil, nurdur. Melek bu havuza yedi yüz bin kez dalar, her çıktığında kanatlarından damlayan sudan Allah bir melek yaratır. Bu süreç kıyamete dek devam eder (Firdevsî, H.1526, vr. 280b). Bir diğer melek ise yedinci kat yerededir ve altın bir kürsü üzerinde oturur. Bu meleğin dört yüzü vardır. Bir yüzü insan, bir yüzü aslan, bir yüzü akbaba ve bir yüzü ise öküz şeklindedir. Dört yüzünde dört ağzı, dört ağzında dört dili, dört dilinde ise dört lügati bulunur. Bu lügatlerle Allah'a dua eder. Bunların haricinde de yedinci kat gökte daha nice melekler bulunmaktadır (Firdevsî, H.1526, vr. 281a).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta yedinci kat göğün meleklerinin insan suretinde oldukları ve müvekkellerinin isminin Rûyâbîl olduğu kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 169). Bayezid-i Bestamî'nin gökyüzüne yükselmesi sırasında yedinci katta gördüğü meleğin isminin Baryâ'îl olduğu, boyunun ancak beş yüz yılda ulaşılacak kadar uzun olduğu kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s. 89).

¹⁹ Meleğin ismi daha sonraki ciltlerde Kudlubâyîl olarak da geçmektedir. Bkz. Usta, 1995, s. 208.

Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında ise yedinci katın yönetici meleğinin ismi Cassiel (Kasiel) olarak kaydedilmiştir (s. 389).

b. Altıncı kat göğün melekleri

Rûhâyîl'in bu açıklamalarından sonra Hz. Süleyman'ın huzuruna bir bölük melek daha gelir. Önlerinde yine halifeleri olan bir melek bulunmaktadır ve Süleyman Peygamber'in hükümdarlığını tebrik eder. Hz. Süleyman ona da izzet kılıp Rûhâyîl'in hemen alt tarafında yer gösterir. Onunla gelen melekler de daha önce gelmiş olan yedinci kat göğün meleklerinin alt yanına geçer ve saf dururlar. Hz. Süleyman Cebrail'den bu meleklerin altıncı kat gökten geldiklerini, halifelerinin adının ise 'Ar'²⁰ olduğunu öğrenir. Hz. Süleyman ona selam verip hürmet gösterdikten sonra altıncı kat gökte müvekkel meleklerin durumunu sorar (Firdevsî, H.1526, vr. 281a).

'Ar'ın Hz. Süleyman'a aktardığına göre altıncı kat göğün melekleri sayıca öyle çoktur ki güneşin ışıık zerrelereinden ve denizdeki dalgaların damlalarından daha fazladır. Sayıları altı yüz bindir ve hepsi 'Ar'ın hükmündedir. Bu altı yüz bin meleğın hükmünde yine altı yüz biner melek bulunur. Altıncı kat gök melekleri içinde en ulusu Mikail'dir. Bir kürsüde oturur ve önünde bir terazisi bulunur. Bu terazi dünyanın on dört katı büyüklüğündedir. Kefelerinin uzunluğu doğudan batıya dek uzanmaktadır. Mikail'in hükmünde de yedi yüz bin melek vardır ve her biri bir nesneye müvekkeldir. Kimisi rüzgâr, kimisi kar, kimisi yağmur ve kimisi ise bulutlardan sorumludur. Nitekim yağın yağmur, dolu ve karın her birini bir melek yeryüzüne indirmektedir. Ayrıca yeryüzünde biten bitkilerin ve otların da her biri bir meleğın sorumluluğundadır. Bir bitkinin yahut bir ağacın meyvesi ondan sorumlu melek tarafından korunmakta; (bitkinin tohumu bitene kadar), ondan sorumlu melek tarafından toprak altında saklanmaktadır. Bu melekler kıyamete dek yılda bir kez bu döngüyü sürdürürler ve aynı zamanda sürekli ibadet ederler (Firdevsî, H.1526, vr. 280b-281a).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta ise altıncı kat göğün meleklerinin vildan suretinde oldukları ve müvekkellerinin isminin Şemhâbîl olduğu kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 169). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında ise altıncı katın yönetici meleğının ismi Zakiel olarak kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s. 389).

c. Beşinci kat göğün melekleri

Bundan sonra bir grup melek, önlerinde halifeleri Kelkâbîl²¹ ile birlikte Hz. Süleyman'a gelir. Hz. Süleyman onun selamını ve tebrigini kabul ettikten sonra altıncı kat gök meleklerinin halifesinin alt yanında yer gösterir ve ardından beşinci kat ve bu katta müvekkel meleklerin durumunu sorar. Meleğın aktardığına göre beşinci kat gökteki meleklerin sayısı, yeryüzündeki bitkilerin sayısından çoktur. Başlarında kendisi vardır ve hükmünde beş yüz bin melek bulunur. Bu beş yüz bin meleğın hükmünde yine beş yüz bin melek; onların her birinin emrinde ise yine beş yüzer bin melek bulunmaktadır. Her birisi daima ayak üstünde kıyam durur ve kendilerine mahsus tespihlerini söylerler. Ayrıca Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak ve Hz. Yakup'un makamları da beşinci kat göktür (Firdevsî, H.1526, vr. 282b-283a).

Halife meleğın aktardığına göre beşinci kat gökte Allah, bir melek daha yaratmıştır. Bu melek kıvı yakuttan bir kürsü üzerinde oturmaktadır. Bedeni öyle büyüktür ki yaratılmış tüm varlıklar onun ağzına girse, bir lokma kadar bile görünmeyecektir. Sağında ve solunda da yine kendisi gibi heybetli, cesur ve büyük melekler bulunur. Bu melekler azap melekleridir ve öyle büyüktürler ki başları beşinci kat göğü geçerken ayakları yedinci kat göktedir. Azap meleklerinin ellerinde ateşten değnekler bulunur ve (gerektiğinde) bu değnekleri omuzlarına alıp Allah'a asilik eden kişiye veya topluluğın yanına giderler, ateş değneklerini onlara dokundurarak veya vurarak bedenlerini yakarlar. Yanan bedenler kül olur ve toza dönüşür. Allah'ın emriyle bu tozlar yine bir araya gelerek beden önceki hâline döner (Firdevsî, H.1526, vr. 282b-283a).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta beşinci kat göğün meleğının ismi Kelkâbîl olarak verilmiş ve bu kattaki meleklerin huri suretinde oldukları kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 168). Batı literatüründe ise bu meleğın ismi Kalka'îl (Kelkâ'îl) olarak kaydedilmiştir. Göğün beşinci katında, huri görünümlü meleklerden sorumlu olan bu meleğın adı aynı zamanda cinleri, şeytanları ve perileri kovmak için edilen dualarda yer almaktadır. Diğer adları ise Kelay ve Relail (Relâ'îl) olarak kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s.

²⁰ İlk geçtiğı yerde 'Ar olarak kaydedilmiş olan meleğın ismi, metnin devamında Gar ve 'As biçiminde yazılmıştır. Sonraki ciltlerde ise meleğın ismi Salsâyîl ve Semhâyâyîl olarak kaydedilmiş ve 'Ar adı kullanılmamıştır.

²¹ Metinde beşinci kat göğün meleklerinin halifesi olan büyük meleğın isminin yazılması gereken kısımlarda boşluklar bırakılmıştır. Ancak metnin takip eden ciltlerinde meleğın ismi Kelkâbîl olarak kaydedilmiştir (Firdevsî, H.1529, vr. 331b). Diğer melekler gibi o da güneş gibi aydınlık ve nurlu bir yüze sahip bir melek olarak tasvir edilmiştir. Almış altı kanadı vardır ve her kanadında ayrı bir süs bulunmaktadır (vr. 332a).

195, 198, 290). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında ise beşinci katın yönetici meleğinin ismi Sandalfon yahut Samael olarak geçmektedir (Davidson, 2013, s. 389).

d. Dördüncü kat göğün melekleri

H. Süleyman beşinci kat meleklerinin halifesinin sözlerini şaşkınlıkla dinlerken başını kaldırıp baktığında bir bölük meleğin daha geldiğini görür. Bunlar dördüncü kat göğün melekleridir ve önlerinde halifeleri Mûyâyil vardır. H. Süleyman Cebrail'den bu meleğin kim olduğunu öğrendikten sonra Mûyâyil'e dördüncü kattaki meleklerin durumunu sorar (Firdevsî, H.1526, vr. 284a-284b).

Mûyâyil'in aktardığına göre dördüncü kat gökte çok sayıda büyük melek vardır. Öyle ki sayıca yer yüzündeki ağaçların yapraklarından bile daha fazladır ve hepsi de Mûyâyil'den güçlüdür. Ancak onun emrinde dört yüz bin melek; bunların hükmünde de yine dörder yüz bin melek vardır. Ayrıca H. Musa da dördüncü kat göktedir. Bu kattaki melekler daima dizleri üzerinde Tahiyat suresini okumakta ve Allah'a ibadet etmektedirler (Firdevsî, H.1526, vr. 284b).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta ise dördüncü kat göğün meleklerinin at suretinde oldukları ve müvekkellerinin isminin Salmâ'îl olduğu kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 167). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında ise dördüncü katın yönetici meleğinin ismi Mikail olarak kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s. 389).

d. Üçüncü kat göğün melekleri

Dördüncü kat gök meleklerinden sonra önlerinde halifeleri ile birlikte bir bölük melek daha gelir. H. Süleyman selam ve tebrikleri kabul ettikten sonra onlara da yer gösterir. Cebrail'den halifenin isminin İzyâyil olduğunu öğrenir. Bu melek başı çok yükseklerde, ayakları ise yeraltında olan gayet büyük bir melektir. Yüzünün nuru güneşten daha parlak, aydan daha aydınlıktır. H. Süleyman İzyâyil'e gökyüzünün üçüncü katını ve bu kattaki meleklerin durumunu sorar (Firdevsî, H.1526, vr. 287a).

İzyâyil'in aktardığına göre üçüncü kat gökteki meleklerin sayısı denizin damlalarından ve kumların sayısından çoktur. İzyâyil'in emrinde ise üç yüz bin melek; onların emrinde de yine üçer yüz bin melek bulunur. Hepsisi secde hâlinde ibadettedir. Ayrıca H. Yusuf ve H. Davut'un makamı da üçüncü kat gökyüzüdür. Nitekim İsrail'in levh-i mahfuza baktığında gördüğüne göre, ahirete göçtüğünde, H. Süleyman'ın makamı da üçüncü kat gökyüzü olacaktır (Firdevsî, Firdevsî, H.1526, vr. 287a-287b).

Yine İzyâyil'in aktardığına göre üçüncü kat göğün en ulu meleklerinden biri kızıl yakuttan bir kürsü üzerinde oturan Hâbil'dir. Yetmiş bin başı, her başında yetmiş bin yüzü vardır ve hiçbirisi birbirine benzemez. Yetmiş bin kanadı vardır ve kanatları Doğu'dan Batı'ya dek uzanır. Bir diğer melek ise, büyüklüğü dile getirilemeyecek kadar ulu olan Serhâyil'dir. Öyle büyüktür ki, onu görenin ödü patlar. Emrinde yetmiş bin melek vardır -ki her birinin boyu iki yüz yıllık yol uzunluğundadır. Elleri ateşten direk bulunur ve dünyadan imansız giden insanlara bu direklerle azap ederler (Firdevsî, H.1526, vr. 285b).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta ise üçüncü kat göğün meleklerinin akbaba suretinde oldukları ve müvekkellerinin isminin Sa'idyâbil olduğu kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 167). Batı literatüründe ise meleğin ismi Sa'adiyâ'îl ve Sadiel olarak kaydedilmiş ve yine akbaba görünümlü olduğu belirtilmiştir (Davidson, 2013, s. 295-295). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında ise üçüncü katın yönetici meleğinin ismi Anahel olarak kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s. 389).

e. İkinci kat göğün melekleri

İzyâyil'in bu sözlerinden yüzleri nurdan aydınlanmış bir bölük melek daha gelir. Bunlar ikinci katın melekleridir. Yine önlerinde halifeleri bulunmaktadır. Selam ve tebriklerinden sonra H. Süleyman, halifeye ve meleklerine yer gösterir. Cebrail'den, halife meleğin adının İsrâyil olduğunu öğrenir ve ona ikinci kat göğün meleklerinin durumunu sorar. İsrâyil'in aktardığına göre ikinci kat göğün meleklerinin sayısı dokuz kat gökteki tüm yıldızların sayısından çoktur. Hepsisi de İsrâyil'den üstündür; ancak İsrâyil'in emrinde iki yüz bin melek; bu meleklerin emrinde de yine iki yüzer bin melek bulunmaktadır. Bunların kimi secdede, kimi rükuda, kimi ise kıyamda saf saf durmuş Allah'a dua etmektedirler. Bunların içinde bir melek vardır; bu melek halkın rızından sorumludur, insanlara rızıklarını o paylaştırmaktadır. Bu meleğin yetmiş başı, her başında yetmiş yüzü, her yüzünde yetmiş ağzı ve her ağzında yetmiş dili bulunur. Her dilindeki lügatle Allah'a dua etmektedir (Firdevsî, H.1526, vr. 287b).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta ise ikinci kat göğün meleklerinin kartal suretinde oldukları ve müvekkellerinin isminin Biçâ'îl olduğu kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 166). Batı literatüründe İslami geleneğe ait olarak sözü edilen meleğin ismi Mihâ'îl biçiminde kaydedilmiş ve kartal görünümlü olduğu söylenmiştir (Davidson, 2013, s. 237). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında ise ikinci katın yönetici meleğinin isminin Zakariel veya Rafael olduğu kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s. 389).

f. Birinci kat göğün melekleri

İkinci kat göğün meleklerinden sonra Hz. Süleyman'ın huzuruna birinci kat gökyüzünün melekleri gelir. Önlerinde ise halifeleri İsmâ'îl bulunmaktadır. Hz. Süleyman diğer melekler gibi ona da yer göstererek birinci kat göğün meleklerinin durumunu sorar. İsmâ'îl'in aktardığına göre Hz. Âdem birinci kat gökte, kızıl yakuttan bir kürsü üzerinde oturmaktadır. Burada çocuklarının ruhlarına müvekkel olup ölüm meleği (Azrail) kimin canını alırsa önce ona getirir. Ruh eğer mümin ise (imanlı ölmüşse) Hz. Âdem sevinir, mutlu olur ve Allah'ın rahmetini dileyip Aden cennetine gitmesi için duacı olur. Allah da bu duayı kabul eder ve Azrail ruhu sağ yanından rahmet meleğine verir. Eğer ruh mümin olarak ölmemiş, münafık olarak gelmişse Hz. Âdem onu feryat ederek karşılar. Azrail Allah'ın emriyle o ruhu sol tarafından azap meleklerine verir (Firdevsî, H.1526, vr. 298b-289a).

Acâyibü'l-mahlûkât'ta da birinci kat göğün meleğinin ismi İsmâ'îl olarak verilmiş ve bu kattaki meleklerin öküz suretinde oldukları kaydedilmiştir (Koçoğlu, 2020, s. 165). İbn Kesîr de aynı bilgiyi vermekte, *Beytü'l-ma'mûr*'un da içinde bulunduğu bu göğün adının *Beytü'l-izzet* olduğunu, burada bulunan ve her gün *Beytü'l-ma'mûr*'a girip çıkan bu yetmiş bin gök meleğinin başında İsmâ'îl isimli meleğin bulunduğunu söylemektedir (İbn Kesîr, 1995, s. 49). Batı literatüründe de Arap geleneğinde sözü geçen bir melek olduğu söylenerek inek görünümlü olduğu aktarılmış ve birinci kattaki Tanrı'yı yücelten (tespih eden) meleklerden sorumlu olduğu kaydedilmiştir (Davidson, 2013, s. 184). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında birinci katın yönetici meleğinin ismi Cebrail olarak kaydedilmiştir (s. 389).

5.4. Mühürlü Yüzüğün Melekleri

Süleymân-nâme'ye göre Hz. Süleyman'ın mühürlü yüzüğünün işleyişi melekler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Buna göre Allah, Hz. Süleyman'ın mührünü Hz. Muhammed'in nurundan yaratmış, ardından yüzüğün kaş taşına dehşet nazarıyla ve kimi zaman kahır nuruyla kimi zaman lütuf nuruyla on dört kez bakmıştır. Bu on dört ilahî bakış dolayısıyla, yüzük taşının üzerine kudret kalemiyle on dört esma-i hüsnâ nakşolunmuştur. Bundan sonra Allah, yüzükteki on dört ismin nurundan on dört melek yaratmıştır (Firdevsî, H.1526, vr. 297a-297b). Yüzüğü Hz. Süleyman'a gelene dek korumak üzere ise Tâ'âyil adında bir melek yaratılmıştır. Bu meleğin insana benzeyen üç başı, iki eli ve on dört kanadı vardır. İki elinden birinde bir kılıç, diğerinde ise yeşil zebercetten bir hokka tutmaktadır. Kılıç ile yüzüğü kötü niyetli varlıklardan korumaktadır. Hokkanın içinde ise Hz. Süleyman'ın yüzüğü saklı olup Tâ'âyil uzun yıllar yüzüğü bu hokkanın içinde muhafaza etmiş, Hz. Süleyman hükümdar olduktan sonra kendisine vermiştir (Firdevsî, H.1526, vr. 306a-306b). Hz. Süleyman yüzüğe baktığında, üzerinde on dört meleğe hükmedebileceği tılsımların yazılı olduğunu görür. Firdevsî yüzükteki tılsımlı isimleri vermez; ancak her ismin nurundan yaratılmış ve o ismin hükmünde olup Hz. Süleyman'ın tabiattaki tüm varlıkları yönetmesini sağlayacak müvekkel melekleri şöyle sıralar²²:

Birinci isim: Yeryüzündeki on iki rüzgâra hükmetmek için okunacak isimdir. Bu isme müvekkel olarak yaratılan melek, yüzükteki ismin okunmasıyla Hz. Süleyman'a gelecek, böylece tahtının yel üzerinde taşınması sağlanacaktır.

İkinci isim: Denizlere, ırmaklara, pınarlara ve tüm sulara hükmetmek için okunacak isimdir. Eğer Hz. Süleyman'ın sulardan bir maksudı olursa ikinci ismi okuyarak bu ismin nurundan yaratılan meleği çağırması yetecektir.

Üçüncü isim: Ateş küresinde yahut yer yüzündeki ateş denizinde ve ateş içinde olan tüm varlıklara hükmetmek için okunacak isimdir. Bu ismin okunmasıyla, üçüncü ismin nurundan yaratılan ateş üzerine müvekkel melek gelerek Hz. Süleyman'ın ateşle ilgili ne isteği varsa karşılayacaktır.

Dördüncü isim: Toprakla ilgili varlıklara hükmetmek için okunacak isimdir. Bu ismin okunmasıyla, o ismin nurundan

²² Firdevsî mühürlü yüzüğe müvekkel melekleri iki farklı yerde iki kez sıralamış, ilkinde eksik ve karışmış olarak yer vermiştir. Ancak her isme müvekkel melek hakkında açıklama yaparken yeniden sıralamış, bu kez on dört meleğin hepsine ve görevlerine yer vermiştir.

yaratılan toprağa müvekkel melek gelecek ve toprağın yanı sıra taş ve madenlere de hükmetmesini sağlayacaktır.

Beşinci isim: Hava kuşlarına²³ hükmetmek için okunacak isimdir. Bu ismin okunmasıyla kuşlar üzerine müvekkel melek gelecek ve Hz. Süleyman'ın kuşlara hükmetmesini sağlayacaktır.

Altıncı isim: Denizdeki hayvanlar, deniz kuşları, deniz ejderhaları, timsahlar, sedefler (istiridye), atlar ve diğer tüm deniz hayvanlarına hükmetmek için okunacak isimdir. Hz. Süleyman hangisine hükmetmek istese yüzükteki altıncı ismi okuyarak bu varlıklara müvekkel meleği çağırarak ve maksudunu yerine getirebilecektir.

Yedinci isim: Gökyüzündeki ateş küresinde, güneş katında ve ateşin içinde olan varlıklara hükmetmek için okunacak isimdir. Bunlar semendûr kuşu, agnîkûs kuşu ve sayısı belirsiz diğer ateş hayvanlarıdır.

Sekizinci isim: Toprak içindeki hayvanlara hükmetmek için okunacak isimdir. Kakım, samur ve sincap gibi hayvanlar bu ismin hükmündedir. Yanı sıra çekirge, karınca gibi bedenleri küçük ama bir şehri harap edebilecek kadar etkili böcekler ve sarı arı (sarıcı arı / yaban arısı), örümcek, kelebek gibi toprak hayvanları da bu ismin hükmü altındadır.

Dokuzuncu isim: Yeryüzündeki vahşi hayvanlara hükmetmek için okunacak isimdir. Aslan, kaplan, bebr (kaplan/panter benzeri bir hayvan), kurt ve pars gibi yırtıcı hayvanların yanı sıra at, fil ve katır gibi güçlü hayvanlar da bu ismin hükmündedir. Hz. Süleyman hangisine hükmetmek istese dokuzuncu ismi okuyacak ve böylece bu varlıklara müvekkel melek gelerek ilgili hayvanların Hz. Süleyman'a hizmet etmesini sağlayacaktır.

Onuncu isim: Yedi başlı ejderhaları ve evrenleri helak etmek için okunacak isimdir. Bu ismin okunmasıyla ejderhalar üzerine müvekkel olan melek gelerek Hz. Süleyman'ın tüm emirlerini yerine getirecektir.

On birinci isim: Bulutlara, yağmura, kara, şimşeg ve yıldırıma hükmetmek için okunacak isimdir. Hz. Süleyman mühürlü yüzüğündeki bu ismi okuduğunda bulut meleği gelecek ve hava olaylarına hükmetmesini sağlayacaktır.

On ikinci isim: Bal arılarına, sineklere ve bunlara benzer tüm varlıklara hükmetmek için okunacak isimdir. Bu ismin okunmasıyla uçucu böcekler müvekkel melek Hz. Süleyman'ın arılara ve sineklere hükmetmesini sağlayacaktır.

On üçüncü isim: Şeytani varlıklara hükmetmek için okunacak isimdir. Hz. Süleyman devlere, perilere, cinlere ve şeytanın soyundan gelen tüm varlıklara hükmetmek veya onları defetmek isterse bu ismi okuyacaktır.

On dördüncü isim: İnsanlara hükmetmek için okunacak isimdir. Hz. Âdem'in neslinden gelen tüm insanlardan dünyanın tüm padişahlarına kadar herkes bu isim vasıtasıyla ona itaat edecektir (Firdevsî, H.1526, vr. 297b-299a).

Hz. Süleyman yukarıdaki varlıklardan herhangi biriyle ilgili bir soru sormak istediği yahut o varlığa hükmetmesi gerektiği zaman yüzükteki ilgili ismi okuyarak müvekkel meleği çağırarak ve görevi ona vermektedir. Burada Hz. Süleyman, meleklerle sorgusuz güvenmekte ve söyledikleri her şeyi kabul etmektedir.

5.5. Varlıklara Müvekkel Melekler

*Süleymân-nâme'*de tüm varlık grupları için müvekkel melekler olduğundan söz edilmiş ve eser boyunca bu melekler Firdevsî tarafından anlatılarak çeşitli bilgiler verilmiştir. Aşağıda bu meleklerden başlıcaları ve eserde en çok bahsi geçenleri derlenerek tanıtılmıştır.

a. Sahbâtâ'âyîl

İnsanlar üzerine müvekkel melektir. Eserde anlatıldığı üzere Hz. Süleyman, hükümdar olduğundan beri bitmek bilmeyen savaşlardan ötürü insanlar arasındaki düşmanlığın sebebini öğrenmek istemektedir. Yine bir savaş sırasında düşmanın çokluğundan yakınan Hz. Süleyman, düşman ordusuna zafer kazanabilmek için mühürlü yüzüğü vasıtasıyla insanlar üzerine müvekkel olan Sahbâtâ'âyîl'i çağırır (Karahan, 2019, s. 78).

Firdevsî'nin tarifine göre Sahbâtâ'âyîl tarif edilemeyecek kadar büyük bir melektir. Dört başından ikisi deve başına benzemektedir. Dört kanadından biri yeşil, biri sarı, biri kırmızı ve birisi ise ateş rengindedir. İki ayağı da deve ayağı biçimindedir. Dört elinden birinde yanmış mum, birinde ateşten kılıç, bir elinde mektup tutmaktadır; bir elinde ise ism-i a'zam duası yazılı

²³ Firdevsî burada söz ettiği kuşların su kuşları değil, uçan kuşlar olduğunu özellikle belirtmiştir.

bir bardak tutar (Karahan, 2019, s. 78). Hz. Süleyman Sahbâtâ'âyîl'e dört elinde tuttuğu nesnelerin aslını ve sebebini sorar. Buna göre meleğin elindeki kılıç emrindeki melek, cin, dev ve perilere hükmetmek içindir. Elindeki mektupta da yine sözü geçen varlıklara hükmetmek için okuduğu tespih yazılıdır. Bir diğer elinde bulunan mum da şeytan neslinden gelenlerin ve cinlerin göklere ulaşmak istediklerinde onların özlerini helak etmek için kullanmaktadır. Bir diğer elinde bulunan bardakta ise Hz. Süleyman'a ikram için getirdiği Kevser suyu bulunmaktadır (s. 81). Bundan sonra Sahbâtâ'âyîl Hz. Süleyman'a dünyada gördüğü acayıpliklerden söz eder. Bu kısımda onlarca başlı, binlerce kanatlı melekler ve olağanüstü mekânlar söz konusu edilir (s. 82-84). Hz. Süleyman insanlarla ilgili kimi bilgilere ihtiyaç duyduğunda bu meleği çağırır.

b. İsrâyâ'il

Okyanus meleğidir. Eserde İsrâyâ'il'den ilkin İskender-i Kübrâ kıssasında söz edilir. Burada anlatılan kıssaya göre Hz. Süleyman'dan önceki her hükümdar gibi Büyük İskender'in de mühürlü bir yüzüğü vardır.²⁴ Bu mührü okyanusa düşüren İskender, Hz. İsmail'in yanına gelir ve Allah'a dua edip mührünü bulmasını ister. İsmail Peygamber, ellerini kaldırıp Allah'a dua eder. Allah Teâlâ, İsmail Peygamber'in duasını kabul eder. Okyanusa vekil kılınmış olan melek İsrâyâ'il görünür. Nitekim bu melek, yalnızca İsmail ve İskender'in gözlerine açık şekilde görünür; diğer insanlar meleği göremezler. İsrâyâ'il selam verir ve onların önünde durur. Meleğin şekli nurlu, sureti ise tavus kuşu gibidir. Dört kanadı vardır. Boyu oldukça yüksektir; başı göklerden yukarıya, iki ayağı ise yeraltına dek uzanır (Demiröz, 2022, s. 52). Bu melek eser boyunca zaman zaman Hz. Süleyman tarafından da davet edilir ve okyanuslar hakkında çeşitli bilgiler verir.

c. Tamâhâkâyil²⁵

Toprağa müvekkel melektir. Üç yüz altmış altı bin kanadı, elli ayağı, üç yüz altmış altı bin başı bulunur. Her başında üç yüz altmış altı bin yüzü, her yüzünde üç yüz altmış altı bin ağzı, her ağzında üç yüz altmış altı bin dili ve her dilinde üç yüz altmış altı bin lügati vardır. Böylece bu melek, dilindeki bu lügatlerle daima Allah'ı tesbih etmektedir. Aynı zamanda emrinde yine üç yüz altmış altı bin melek bulunur. Hepsisi de Allah'ın emirlerini yerine getirmek üzere hazır beklemektedir (Firdevsî, H.1527, vr. 10a-10b). Tamâhâkâyil toprağın içinde ve üstünde olan her şeyi bilir. Dolayısıyla Hz. Süleyman, toprakla ilgili her şeyi ona sorup öğrenmektedir.

d. Tamâhâbenâyâyil²⁶

Kuşlar üzerine müvekkel melektir ve mühürlü yüzükteki isimlerin beşincisinin nuruyla yaratılmıştır. İnsan yüzü bir melek olup iki ayağı ve iki kanadı vardır. Kuyruğu tavus kuşu biçimindedir. Dört eli bulunan bu meleğin bir elinde süngü, bir elinde altın orak, bir elinde altın tas ve bir elinde ise elma kalem bulunmaktadır. Yeryüzündeki, gökyüzündeki, sulardaki ve Kaf dağındaki tüm kuşların müvekkeli odur. Meleğin elindeki süngünün üzerinde kudret kalemıyla yazılmış bir tespih, diğer iki elindeki orağın ve tasın üzerine yazılmış bir tılsım, bir diğer elindeki kalem üzerine yazılmış bir dua bulunmaktadır. Bu meleğin yüzünün nurundan kainat aydınlanmaktadır. Ayakları Anka şeklindedir. Başı ise göklere dek uzanmaktadır (Firdevsî, H.1527, vr. 165b). Firdevsî kuşlarla ilgili çeşitli ansiklopedik bilgileri Hz. Süleyman ve Tamâhâbenâyâyil arasında geçen sohbetlerle verir.

İbrani gelenekte Tamâhâbenâyâyil ile aynı özellikleri gösteren ve kuşlar üzerine müvekkel olduğuna inanılan meleğin adı Aufniel (Auphiel) olup hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir (Davidson, 2013, s. 76).

Eserde ayrıca Tamâhâbenâyâyil'in emrinde, kuşlara müvekkel Kastâgûhînûziş adında bir tekvinden de söz edilir. Firdevsî'nin tasvirine göre şaşılmalı bir melek olan bu varlık dört başlı olup bunlardan ikisi geyik başı gibi, biri akbaba başı gibi ve bir diğeri ise insan başı gibidir. Ak sakallıdır ve saçları (başından) aşağı dökülmüş vaziyettedir. Elleri insan, bedeni Anka,

²⁴ Firdevsî Büyük İskender'in hükümdarlığının Hz. Süleyman'dan önce olduğunu düşünmektedir.

²⁵ Metnin bazı yerlerinde meleğin ismi Ta'âhâkâyil biçiminde yazılmıştır.

²⁶ Metnin bazı yerlerinde meleğin ismi Tamâhâbenâyâyil biçiminde imla edilmiştir.

göğsü deve kuşu biçimindedir. Dört ayaklıdır. Elinde top biçiminde bir yay (yayla atılan top) ve göğsünün üzerinde altından bir levha asılı olup bu levhada yedi satırlık bir tılsım bulunmaktadır. Emrindeki kuşlardan hangisi bir kusur etse, bu levhadaki tılsım sayesinde onları cezalandırmakta, elindeki topu atıp onları helak etmektedir. Bu melek Hz. Süleyman'ın emriyle gelerek kuşların yaratılışı ve neslinin çoğalması gibi konularda bilgi verir (Firdevsî, H.1527, vr. 179b-180b).

e. Nagmâ'âyil

Rüzgârlar üzerine müvekkel melektir. Hz. Süleyman rüzgârlarla alakalı konularda ve dünyanın çeşitli bölgelerinde merak ettiği şeyler hakkında bilgi almak istediğinde yüzüğündeki on dördüncü ismi okuyarak bu meleği çağırır (Özkarakoç, 2024, s. 164-165). Daima ibadetle meşgul bir melek olup yeme içme gibi gereksinimleri yoktur. Kendine mahsus bir duası olup daima bu duayı okumaktadır. Eserde diğer meleklerle nispetle ismi daha sık zikredilmekte olan Nagmâ'âyil, aynı zamanda *Kuknûsiyye* âleminin²⁷ de müvekkel meleğidir (Eren, 2018, s. 136). *Talmud* kaynaklı dinî öğretilerde ve Yahudi efsanelerinde ise rüzgâr meleği Rubiel yahut Ruhiel ismiyle geçmekte olup doğrudan rüzgârın yönetilmesinden sorumludur. Gökyüzünün en yüce varlıklarından biri olan bu melek, dünyanın yok olmaması için kanatlarıyla güney rüzgârını tutar. Diğer adı ise Ben-nez'dir (Davidson, 2013, s. 94, 293-294).

f. Şehşehâ'il

Kirâmen-kâtibîn meleklerinden biri olup bu meleklerin tümüne müvekkeldir. Eserde, ilkin Hz. Süleyman'ın Cân bin Cân Kalesi'ndeki²⁸ hattı okuyamaması üzerine toprak meleği Sahrâtâ'â'il'in tavsiyesiyle çağırılmıştır. Bu meleğin başı, elleri ve ayakları insan gibidir. Ancak diğer uzuvları Anka gibi olup iki omzundan çıkan kanatlar vücudunu örtmüştür. Yalnızca ellerinin ucu ve gözleri görünmektedir. Kanatlarını açtığında üzerinde bir gölgelik gibi olmaktadır. Dört eli olup birinde sarı yakuttan divit, birinde elmaştan kalem, birinde kağıt ve birinde de levha tutmaktadır (Gök, 2019, s. 140-141). Şehşehâ'il'in emrinde yedi yüz bin melek, her birinin hükmünde de yine sayısızca melek vardır. Bunların her biri yetmiş bin bölük Kirâmen-kâtibîn meleği üzerine müvekkeldir. Şehşehâ'il her sabah elindeki levhayı levh-i mahfuza karşı tutar; o gün insanlar iyi veya kötü her ne yapacaklarsa bu ayna gibi (yansıyarak) levha üzerine yazılır. Melek bu yazılanları büyük bir dikkatle diğer elindeki kağıda geçirir (Gök, 2019, s. 141-142). Hz. Süleyman bu meleği, dilini bilmediği kavimlerden kalan yazıları okutmak için çağırır.

g. Tama'hâkehmâ'âyil

Cinler üzerine müvekkel olan melektir. Cinler, periler, devler, ifritler, gulyabaniler ve Zulümat içindeki tüm şeytani varlıklar onun hükmündedir. Emrinde binlerce melek bulunur. Kıssaya göre bir gün Hızır ile oturmakta olan Hz. Süleyman, cinler hakkında bilgi almak için yüzüğündeki ilgili ismi okuyarak cinler üzerine müvekkel olan bu meleği çağırır. Meleğin tek başı vardır ve yüzü insana benzemektedir; ancak dört eli vardır. Bir elinde bir yazı, bir elinde ateşten kılıç, bir elinde ise mühür tutmaktadır. Elindeki yazı, cinnî varlıklara hükmedebilmek için Allah tarafından verilen bir tılsımlı duadır. Diğer elindeki ateşten kılıçla da bu varlıkların asilik etmesi durumunda onları cezalandırarak yakıp kül etmektedir (Usta, 1995, s. 305-308). Bu melek Hz. Süleyman'a cinlerin yaratılışı ve özelliklerini anlatır. Bu kısımlar Firdevsî'nin cinler hakkında ansiklopedik bilgi verdiği bölümdür.

Metinde Tama'hâkehmâ'âyil'in yanı sıra varlık gruplarına müvekkel olan başka melekler de zikredilir. Nitekim kıssaya göre Hz. Süleyman Tama'hâkehmâ'âyil'e cinler, periler, devler ve ifritler üzerine müvekkel, kendisinden başka meleklerin olup olmadığını sorar. Tama'hâkehmâ'âyil de cevaben her cinsin üzerine müvekkel başka meleklerin de olduğu cevabını verir. Bunlardan biri cinler üzerine müvekkel olan Sehûfiyâyil'dir.²⁹ Devler ve ifritler üzerine müvekkel olan meleğin ismi ise Tatyâsel'dir. Periler üzerine müvekkel büyük bir melekten söz edilmekteyse de bu meleğin ismi verilmemiştir. Tama'hâkehmâ'âyil ise bu meleklerin tümüne müvekkel olup hepsine hükmetmektedir (Usta, 1995, s. 319).

²⁷ Kaknus kuşunun yaşadığı ve içinde Kaknus'a benzer efsanevi kuşların bulunduğu, Kaf Dağı'nda bir bölge.

²⁸ Hz. Âdem'in yaratılışından önce dünyada hüküm sürmüş olan Cân kavmi zamanından kalan kale. Firdevsî'nin aktardığına göre cinlerin de ataları olan bu kavim dünya üzerinde uzun yıllar hüküm sürmüş olup padişahlarının adı Süleymân b. Cân'dır. Firdevsî bu eser boyunca bu kavimden ve hükümdarları Süleymân b. Cân'dan sıkça söz eder.

²⁹ Meleğin ismi takip eden bölümlerde Tamâgînûriş olarak kaydedilmiştir.

İbrani gelenekte de Tama'hâkehmâ'âyil ile benzeşen bir melek bulunmaktadır. Kral Süleyman'a isnat edilen büyü kitaplarında onun "uçuş cinlerinin kralı" olarak söz ettiği bu meleğin adı Amfarol'dur ve özellikle cinlerin anlık yolculuklarına nezaret eden bir melek olarak tarif edilir (Davidson, 2013, s. 54).

h. 'Alethemâhâ'îl

Vahşi hayvanlar üzerine müvekkel bir melek olup Hz. Süleyman'ın mühürlü yüzüğündeki dokuzuncu isme tabidir. Hz. Süleyman 'Alethemâhâ'îl'i bu yüzükteki ilgili ism-i a'zam duasını okuyarak çağırır. İki başlı bir melek olup bir başı insan, diğeri ise aslan biçimindedir. Her iki başında da ışıklı birer taç bulunmaktadır. Dört eli vardır; bunlardan birinde anahtar, birinde üzerinde tılsım yazılı ateşten bir süngü, birinde kalbur içinde gül ve reyhan tutmaktadır. Elindeki tılsımlı ateşten süngüyle Allah'a asilik eden canavarları/hayvanları cezalandırmaktadır. Kalburun içindeki gül ve reyhan ise Dabbetü'l-'arz'in³⁰ yürüdüğü yerlerden derilmiş çiçeklerdir ve Hz. Süleyman'a hediye olarak getirilmiştir. Meleğin parmağında da müvekkel olduğu varlıklara hükmedebilmek için bir mühürlü yüzük bulunmaktadır. Emrinde sekiz kez yüz bin kere seksen bin melek vardır. Bu meleklerin emrinde de yedi yüzer bin melek bulunmaktadır. Bunların da emrinde yetmiş yedi müvekkel melek bulunmakta olup bu müvekkellerin hükmünde de yetmiş kez yüz bin tekvin meleği vardır. Tüm vahşi hayvanlar bu meleklerle tabidir (Balalan, 2023, s. 169-171). 'Alethemâhâ'îl Hz. Süleyman'a hayvan taksonomisi hakkında da bilgi verir. Buna göre hayvanlar cins cinstir ve her birinin ayrı müvekkel melekleri vardır. Bunlardan ilk üç cins farklı meleklerin tekvinindedir. İlk cins olan insana müvekkel tekvin meleği 'Armâtâ'îl, ikinci cins olan uçucu hayvanların (kuşların) tekvin meleği Eflâtârâ'îl, üçüncü cins olan yüzücü hayvanların (balıkların) müvekkel tekvin meleği ise Tâbâkâhâ'îl'dir. Diğer canlılar üzerine ise 'Alethemâhâ'îl'in kendisi müvekkeldir. Bunlardan yürüyücü hayvanlar (kara hayvanları) olarak söz edilir ve toprak hayvanları olarak nitelendirilir. Vahşi, yırtıcı, tartıcı vb. kara hayvanlarıdır. Firdevsî 'Alethemâhâ'îl'in dilinden aktardığı bu hayvanları kendi arasında gruplandırmaz. Bir cinsi toprak içinde, otlar ve dikenler arasında yaşayan küçük hayvanlar, yani böceklerdir. Bir diğer cins ise yılan ve akrep gibi zararlı hayvanlardır. Yine sincap ve samur gibi hayvanlar da toprak hayvanları içindedir. Öte yandan aslan, kaplan, bebr (bir cins kaplan), sırtlan, kurt vb. hayvanlar da yırtıcı hayvanlar olarak sayılmaktadır. At, katır, deve, öküz vb. hayvanlar ise tartıcı hayvanlar olup bunları tümü 'Alethemâhâ'îl'in müvekkel olduğu varlıklardır. Bununla birlikte her hayvan türünün, örneğin aslanların, üzerine müvekkel olan farklı tekvinler de vardır; bunlar da yine 'Alethemâhâ'îl'e tabi meleklerdir (Balalan, 2023, s. 172).

Takip eden bölümlerde Hz. Süleyman 'Alethemâhâ'îl'e âlemlerin yaratılışı ile ilgili çeşitli sorular sorar ve melek de bu soruları İsrâfil ile Mehlâ'îl isminde bir meleğin sohbetine atfen yanıtlar. Bu kısımlar eserin giriş bölümündeki yaratılış bahsiyle benzerdir. Akabinde Hz. Süleyman vahşi hayvanlar meleğine, emrindeki tüm hayvanları çağırıp kendisine itaat etmelerini ister. Dolayısıyla eserin bundan sonraki ciltlerinde vahşi hayvanlar ve kara hayvanları anlatılmış ve ilgili ansiklopedik bilgiler bu kısma vasıtasıyla verilmiştir.

Yahudi ve Hristiyan düşüncede 'Alethemâhâ'îl'e benzer özelliğe sahip kimi meleklerden söz edilir. Bu meleklerden birinin ismi Behemiel, diğerinin ismi ise Hariel'dir. Haşmallim³¹ takımının başı olan Behemiel evcil hayvanlar üzerine etkilidir. Kerubim takımında yer alan Hariel ise hayvanlar üzerindeki etkisinin yanı sıra bilim ve sanatları da yönetir. (Davidson, 2013, s. 91, 164). Ancak bu meleklerin doğrudan evcil hayvanlar üzerine etkili olduklarının kaydedilmesi, vahşi hayvanlar üzerine müvekkel olan 'Alethemâhâ'îl'den ayrıldıklarını gösterir. Bununla birlikte 'Alethemâhâ'îl'in hükmündeki at, katır vb. hayvanlar göz önüne alınırsa, Behemiel'le benzeştikleri de düşünülebilir. Bunların yanında, *Hanok Kitabı*'nda doğrudan vahşi hayvanlar üzerine müvekkel bir melekten söz edilir. Hayyel adındaki bu melek, görevini Thegri, Mtniel ve Jehiel isimli meleklerle birlikte yerine getirir (Davidson, 2013, s. 168). Bu açıdan düşünüldüğünde Hayyel, yukarıda ifade edildiği üzere yardımcılarını ile görevlerini yerine getiren 'Alethemâhâ'îl ile daha yakın bir benzerlik taşımaktadır.

³⁰ İslam inancına göre kıyamet alametlerinden biri olarak yeryüzüne çıkacağına inanılan ve insanlara Allah'ın ayetlerini hatırlatacak olan varlık.

³¹ Haşmallim (Hashmallim), Yahudi dinî metinleri kaynaklı bir melek grubu olup Kerubiler ile eşdeğerdir.

i. Kemânûrnâ'â'îl

Eserde, diğer meleklerle nazaran hakkında daha az bilgi vardır. Yüzlerce kanadı olan bu melek, kendine mahsus bir esma duası ile gökyüzünün dördüncü katında daima Allah'ı tespih etmekle meşguldür (Firdevsî, H.1533, vr. 319a-320b). Ancak geçen zaman içinde Allah'ı tespih etmeyi unuttur. Bu nedenle gökyüzünün dördüncü katından sürülür. Melek, Hz. Süleyman'ın yanına gelerek Allah'ın kendisini affetmesi için yardım ister (Doğan, 2020, s. 213-215).

j. Hirâtîl ve Merâtîl

Hz. Süleyman'ın Tedmür civarında yaptırdığı mescide kafirlerin girmesini engellemek için kapıda bekleyen meleklerdir. Kapının sağ kanadında duran melek Hirâtîl, sol tarafında duran melek ise Merâtîl'dir. Dörder tane kanadı olan insan suretli bu meleklerin ellerinde birer ateşten kılıç bulunmakta, bu kılıçlarla mescide girmek isteyen kafir ve müşrikleri engellemektedirler. Aynı zamanda bu meleklerin yanında birer tekvin cini de yer almaktadır. Birinin adı Merâkûs, diğerinin adı ise Tamtrâkûs'tur. Ejderha şeklinde olan bu cinler kapının kenarlarından başlayarak mescidi çevrelemişler; böylece mescidi korumuşlardır. (Doğan, 2020, s. 429-431). Bu melekler eser boyunca zaman zaman Hz. Süleyman'ın meclisine gelerek ona, binaların nasıl korunacağına ilişkin bilgiler verirler.

k. Mekâtâ'îl

Şeytanlar üzerine müvekkel melektir. Allah bu meleği şeytanlara ve İblis'e hükmetmek üzere yaratmıştır. Siyah yüzlü, siyah kıyafetli ve ejderha şekilli büyük bir melek olup başında nurlu bir taç vardır. Bir elinde ism-i a'zam duası yazılı bir mushaf, diğer elinde ise ateşten mızrak tutmaktadır. Bu mushafın içinde yazılı ism-i a'zam duaları sayesinde şeytani varlıkların kafa karıştırıcı hileleri kendisine tesir edemez. Diğer elindeki ateşten mızrak sayesinde de şeytanları helak etmektedir. Siyah kıyafetli olmasının nedeni, tüm melekler gibi gökyüzünde refah içinde ve daima ibadet hâlindeyken, Âdem'e secde kılması için nasihatte bulunduğu İblis'in kovulmasıdır. O zamandan sonra kendisi de şeytan neslinin müvekkeli olarak yas tutmaya başlamış ve siyah kıyafetlere bürünmüştür (Jafarova, 2010, s. 89-90). Bu melek, Hz. Süleyman tarafından ilkin İblis'i yakalamak ve bağlayıp hapsedmek istemesi nedeniyle davet edilmiş, Mekâtâ'îl de hükümdarın İblis'in yerini bulması için yardım etmiştir. Takip eden bölümlerde Hz. Süleyman İblis ile ilgili konularda bu meleği davet ederek bilgisi ve yardımına başvurmuştur.

Batı literatüründe, Kral Süleyman büyülerinde de benzeri bir meleğin adı geçer. İsmi tılsımlı mührü kazılı olan bu meleğin, şeytanları yönetmek için dua edilerek çağrıldığından söz edilir (Davidson, 2013, s. 123). Aynı zamanda Arap geleneğinde cinleri, perileri ve şeytanları kovmak için yakarılan bir melek olan Reftmâ'îl yahut Ruyâ'îl isimlerini taşıyan bir melekten söz edilir (s. 284, 293). Her iki melek de eserde adı geçen meleklerle içerik bakımından benzerlik göstermektedir.

l. Heytâgâ'îl

Böcek cinsindeki arılar, sinekler, kurtçuklar vb. haşerat üzerine müvekkel olan melektir. Başı arı şeklinde ve kanatları da arı kanadı gibidir. Ancak iki eli ve iki ayağı olup bunlar insan elleri ve ayakları şeklindedir. Bir elinde kızıl altından bir levha, diğer elinde ise ateşten bir mızrak tutar. Levhanın üzerinde meleğin böceklerle hükmedebilmesini sağlayan Süryanice bir tılsım yazılıdır (Kirik, 2018, s. 258-260). Yüzükteki ilgili ism-i a'zaman okunmasıyla davet edilen bu melek, Hz. Süleyman'a haşerat hakkında bilgiler vermiştir.³² Ardından çeşitli böcekler ve bunların üzerine müvekkel olan Kemâheynûriş isimli tekvin davet edilerek kendi özelliklerini anlatması istenmiştir.

m. Sahbâtâ'âyil

Hz. Süleyman'ın tahtının korunması için müvekkel bir melektir. Ayakları yeraltında, başı ise göklere dek uzanmış gayet büyük bir varlık olan bu meleğin kare biçiminde dört köşeli bir gövdesi ve başında da ışıklı bir tacı vardır. Lacivert renginde ve altın benekleri bulunan dört kanadından biri doğuya, biri batıya, biri kuzeye ve biri de güneye uzanmaktadır. İnsan eli biçimindeki iki elinden birinde ateşten kılıç, diğerinde ise altın bir levha tutmaktadır. Karada veya denizde, insan veya diğer mahluklardan herhangi biri bu tahta zarar vermek istese, elindeki ateşten kılıç ile onu helak edecektir. Diğer elindeki levha ise tahtı korumak üzere tüm varlıkları helak etmesini sağlayacak olan tılsımdır. Şeytan neslinden varlıkları, cinleri, perileri, devleri,

³² Burada sivrisinekten söz edilirken, bir sivrisinek nedeniyle ölen Nemrut'un kıssasına ve dolayısıyla Hz. İbrahim'e de değinilerek konuya çok sayıda fasılla oldukça geniş bir bölüm ayrılmıştır.

ifritleri ve gulyabanileri bu tılsım vasıtasıyla tahttan uzak tutmaktadır. Emrinde yedi kez yüz bin kere yetmiş yedi bin melek bulunur. Bu meleklerin her birinin emrinde ise yine yetmiş yedişer bin tekvin meleği bulunur. Tekvinlerin her biri de yine yetmişer bin cin büyüğüne (önderine) hükmedebilmektedir (Üsta, 1995, s. 201-203). Bu melek daha sonra Hz. Süleyman'ın taht odasının önünde, elindeki ateşten kılıcıyla nöbet tutar ve tahtı korumaya devam eder (s. 286).

Sonuç

Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme-i Kebîr* isimli eserinde melekler çok çeşitli ve çok geniş bir yer tutmaktadır. Müellif, eserini kurarken başta İslami kaynaklar olmak üzere semavi dinlerde meleklerle ilişkin bilgilerden yararlanmış, kimi zaman kurgusal unsurlar da ilave etmiştir. Eserin giriş bölümünde meleklerin yaratılışı için bir bölüm ayrılmış; burada süreç, oldukça detaylı betimlemelerle tasvir edilmiştir. Buna göre melekler Allah'ın kudretiyle soyut âlemlere mahsus cevherden ve gruplar hâlinde, farklı zamanlarda yaratılmışlardır. İlk arşı tutan Hamele-i Arş melekleri yaratılmıştır -ki bu meleklerle Yahudi kültüründeki Seraflar / Serafim melekleri benzerlik göstermektedir. Ardından dört büyük melek yaratılmıştır. Bu meleklerin eserde anlatılan özelliklerine bakıldığında, *Tevrat*'taki Kerubiler / Kerubim melekleri ile benzerlik göstermektedir. Dört büyük melek birliktedir, diğer melekler de yaratılmışlardır.

Firdevsî, eserin bütününde olduğu gibi meleklerle ilgili bilgileri de edebî bir kurguyla vermiştir. Buna göre meleklerle ilgili bilgiler ya meleklerin ya da Lokman Hekim'in Hz. Süleyman'la sohbetleri biçiminde verilmiştir. Dolayısıyla Firdevsî, melekleri hem bir ansiklopedik eserin maddeleri hem de diğer maddeleri açıklamak üzere kurgulanmış birer tip olarak ele almıştır. Bunun yanında, eser boyunca sözü geçen meleklerin her birinin varlığına gerçekten inanıldığı dikkati çekmektedir. Müellif bu meleklerin varlığını ihtimale bağlamamış, her birini kesin bir gerçeklikle anlatmıştır.

Eser boyunca melekler Hz. Süleyman'ın merak ettiği çeşitli hususlarda bilgi vermekte, ihtiyaç duyulduğunda yardıma gelmekte ve hatta savaşlarda Hz. Süleyman'ın göksel orduları olarak şeytani varlıklarla çarpışmaktadırlar. Nitekim Hz. Süleyman insanların yanı sıra tüm meleklerin de hükümdarı olması dolayısıyla, onları istediği biçimde yönlendirebilmektedir. Bunu mümkün kılan ise Allah tarafından kendisine verilen hükümdarlık mührüdür. Yüzük biçimindeki bu tılsımlı nesnede yazılı on dört ism-i a'zam ile Hz. Süleyman, bu isimlerinden her birinin hükmünde olan ve varlık gruplarına müvekkel kılınan melekleri davet ederek yönetebilmektedir.

Meleklerin fiziksel tasvirlerinde öne çıkan husus, her birinin insan-hayvan hibritliğiyle oluşan kutsal varlıklar olmalarıdır. İstisnasız tüm melekler kanatlı olup kanat sayıları dört ila yüzbinler arasında değişkenlik göstermektedir. Hepsisi insan ellerine sahiptir ve ellerinde daima görevlerine ilişkin nesneler taşımaktadırlar. Bu nesnelerden biri o meleğin müvekkel olduğu varlığa hükmedebilmesini sağlayan bir tılsım, biri ise hükmündeki varlıklardan asi olanları yahut koruduğu nesneye yahut nesnelere zarar vermek isteyenleri cezalandırmak üzere ateşli bir değnektir. Başlarının sayısı her melekte değişmektedir, birden fazla başı olan meleklerin yüzleri hemen her zaman hayvan suretinde olup kiminin başları hayvan, yüzleri ise insan biçimindedir. Firdevsî'nin meleklerle ilişkin yer verdiği tasvirler büyük ölçüde Hristiyan ve Yahudi kaynaklarındaki melek tasvirleriyle benzerlik göstermekte, özellikle Kerubim melekleri ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu durum, Firdevsî'nin eserini yazarken çok çeşitli kaynaklardan beslendiğini ve diğer dinlere ait melek anlatılarından haberdar olduğunu düşündürmüştür. Bu kaynaklar arasında *Tevrat* ve diğer Yahudi metinleri öne çıkmaktadır.

Meleklerin dikkat çeken bir diğer özelliği ise, insanlar gibi bir hiyerarşik sisteme ve yönetim mekanizmasına sahip olmalarıdır. İlahî düzlemde melekler, belli bir amaca yönelik olarak iradesiz yaratıldıklarından, yalnızca kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirmek üzere sonsuza kadar aynı döngüde aynı eylemleri gerçekleştirirler. Her meleğin belli bir makamı ve değeri vardır. Bunlar içerisinde Hamele-i Arş melekleri makam bakımından en yüksektedir; dört büyük melek ise değer bakımından en itibarlı melek grubudur. Diğer melekler ise bu hiyerarşinin alt kadrosunu oluştururlar. Buna göre her meleğin sorumlu olduğu görevleri yerine getirmesi için yaratılmış bir melekler ordusu bulunur. Sayıları kimi zaman milyonları bulan bu melekler, evrenin işleyişini ve tabiat döngüsünü en iyi şekilde sürdürmek için var olmuşlardır. Öte yandan meleklerin her birinin belli bir makamı vardır ve birbirlerinin katlarına geçişleri mümkün değildir. Bunun gibi -İsrafil dışında hiçbir meleğin levhi mahfuzu okumasına izin verilmediği düşünülürse- bir meleğin sorumluluğundaki herhangi bir iş başka bir meleğe yüklenememektedir.

Kaynakça

- Alper, H. (2020). "Mukarrebîn", *İslam Ansiklopedisi* (c. 31). Ankara: TDV Yayınları.
- Aquinas, T. (1923). *The summa theologia*, (c. 2), (D. J. Sullivan, Düz.). London: Encyclopædia Britannica Inc.
- Balalan, A. (2023). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i kebîr* (50. cilt), *inceleme-metin-dizin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Black, J. & Green, A. (2017). *Mezopotamya mitolojisi sözlüğü*. Köprü Kitapları.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2013). *Firdevsî, Şerefeddîn Mûsâ, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl, Türk Firdevsî. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/firdevsi-serefeddin-musa-uzun-firdevsi> [Erişim tarihi: 17.09.2025].
- Cebeci, L. (2001). "İsrafil", *İslam Ansiklopedisi* (c. 23). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çakın, M. B. (2018). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme adlı eseri* (14.-15. ciltler), *metin-inceleme* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Davidson, G. (2013). *Melekler sözlüğü*. (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.
- Demiröz, F. (2022). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i kebîr* (2. cilt), *giriş-metin-dizin* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, A. (2020). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i kebîr*, 61.-62. ciltler, *inceme-metin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, H. (2018). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i kebîr*, 34-35. ciltler, *inceleme-tenkitli metin-dizin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Firdevsî-i Rûmî (t.y.). *Süleymânnâme* (C. 14-20). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1526.
- Firdevsî-i Rûmî (t.y.). *Süleymânnâme* (C. 25-30). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1527.
- Firdevsî-i Rûmî (t.y.). *Süleymânnâme* (C. 38-42). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1529.
- Firdevsî-i Rûmî (t.y.). *Süleymânnâme* (C. 55-60). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1533.
- Firdevsî-i Rûmî (t.y.). *Süleymânnâme* (C. 61-66). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1534.
- Firdevsî-i Rûmî (t.y.). *Süleymânnâme* (C. 67-72). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1535.
- Firûzâbâdî, M. (Der.) (2016). *Tenvîrî'l-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs*, (C. Caduk, Çev.). C. 4. İlk Harf Yayınevi.
- Gök, A. (2019). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i kebîr* (37. cilt), *inceleme-tenkitli metin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Kesîr. (1995). *el-Bidaye ve'n-nihaye, büyük İslam tarihi*. (c. 1), (M. Keskin, Çev.) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Jafarova, İ. (2010). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i kebîr'i* (63. cilt), *inceleme-metin-dizin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi, Türkyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Karahan, M. (2019). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i kebîr* (31. cilt) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kirik, E. (2018). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'si*, 75. cilt, *giriş-inceleme-tenkitli metin-dizin-sözlük* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Koçoğlu, T. (2020). *Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in Âcâibü'l-mahlûkât tercümesi*. Kayseri: Kimlik Yayınları.

- Özkarakoç, M. (2024). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i kebîr'i*, 31. cilt, *inceleme-metin-dizin* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Sparrow-Simpson, W. & Lowther-Clarke, W. (1920). *Dionysos areopagita*. Cambridge: Richard Clay & Sons.
- Sucu, A. Ö. (2020). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme* (67-68. ciltler), *inceleme-tenkitli metin-dizin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şentürk, A. A. (1994). "Osmanlı edebiyatında felekler, seyyâre ve sâbiteler (burçlar)", *Türk Dünyası Araştırmaları* (94), 131-180.
- Taberî, C. M. (1996a). *Taberî tefsîri* (c. 7), (H. Karakaya & K. Aytekin, Çev.). İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Taberî, C. M. (1996b). *Taberî tefsîri* (c. 8), (H. Karakaya & K. Aytekin, Çev.). İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Usta, H. İ. (1995). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i kebîr*, *inceleme-metin-sözlük* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Yardı, A. (1994). "Diye b. Halîfe", *İslam Ansiklopedisi* (c. 9). İstanbul: TDV Yayınları.
- Zemahşerî (2016). *el-Keşşâf, Keşşâf tefsiri*, (c. 6), (N. Çağır vd., Çev.). İstanbul: TÜYEK Yayınları.
- Wood, A. (2008). *Of wings and wheels: a synthetic study of the Biblical cherubim*. New York: Walter de Gruyter.